

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Dəmirova Nərmin İlham qızı

“Bankların investisiya siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403-1 “Bank işi”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos. Əsgərova R.V.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. Rzayev R.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ _____ **3**

I FƏSİL- İnvestisiyaların mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu

1)İnvestisiya fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji aspektləri _____ 8

2)İnvestisiya, onun mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu _____ 13

II FƏSİL-Bankların investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

1)Bankların investisiya prosesinin maliyyə təminatı _____ 25

2)Bankların investisiya siyasətinin gəlir və riski _____ 32

3)Bankların investisiyalarının həcmi,dinamikası və quruluşu _____ 36

4)İnvestisiyaların səmərəliliyi və onun qiymətləndirilməsi _____ 43

III FƏSİL-Bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi

1) Bank strukturunda investisiya problemləri və həlli yolları _____ 49

2) Bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri _____ 57

NƏTİCƏ _____ **64**

ƏDƏBİYYAT _____ **71**

PEZİOME

SUMMARY

REFERAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir iqtisadiyyatı və onun inkişafını banklarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Hazırki dövrdə isə bankların bu sahədəki rolu daha da artmışdır. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istehsalın, ticarətin, xidmətlərin və digər sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafı, onun müntəzəmliyi pul vəsaitləri ilə təminatın, pul vəsaitlərinin hərəkətinin çevikliyini tələb edir. Bu isə öz növbəsində, məlum olduğu kimi kommersion banklarının funksiyalarına aiddir. Bir sözlə iqtisadiyyatın inkişafı, bunun əsas amili olan sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi bankların inkişafı ilə, onların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə düz mütənasib şəkildə qarşılıqlı asılıdır. Bankların həm də istehsal və xidmət sahələrini kredit resursları ilə təmin etməsini, zəmanət, akkreditiv, faktoring, lizing və digər bu kimi xidmətləri də göstərməsini nəzərə alsaq, onların qeyd edilən sahədəki rolunun, iqtisadi əhəmiyyətinin müasir iqtisadi inteqrasiyalar, rəqabət, beynəlxalq ticarətin genişlənməsi, maliyyə resurslarının hərəkətinin qlobal xarakter alması şəraitində get-gedə yüksəlməkdə olduğunu deyə bilərik.

Bank fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tağsırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Bank ən azı üç hüquqi və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və digər qeyri-kommersion təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Bank yalnız adlı səhmlər buraxa bilər. Bankın imtiyazlı sahibləri səs hüququna malik ola bilməzlər. Bankın təsisçiləri olan səhmdarları onun sonrakı səhmdarlarına nisbətən hər hansı əlavə üstünlüklərə malik ola bilməz və ya hər hansı əlavə vəzifələr daşıya bilməzlər.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. 1992-ci il avqustun 7-də “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yanaşı “ Azərbaycan

Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun da qəbul olunmuşdur. Həmin ayın 15-də Azərbaycan Respublikasının milli valyutası – manat rublla bərabər tədavülə buraxılmışdır. 1994-cü il yanvarın 1-dən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi elan edilmişdir.

1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II bəndində isə pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququnun yalnız Milli Banka mənsub olması bir daha təsdiqini tapmışdır.

1996-cı il iyunun 10-da “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında”, iyunun 14-də isə “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanunlar yeni redaksiyada qəbul edildi. Yeni bank qanunları respublikanın bank sisteminin qabaqcıl dünya bank təcrübəsinə yaxınlaşmasına, kredit təşkilatlarının yaradılmasına imkan yaratdı.

1994-cü ildə imzalanmış və Azərbaycan Respublikasının tərkibində yeni mərhələnin əsasını qoyan “Əsrin müqaviləsi”nin icrasına başlanması xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına güclü təkan vermişdir.

Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəl artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan mərkəzlə yanaşı, regionların da inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Müasir dövrdə investisiya qoyuluşlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının təmin olunması məqsədilə ölkənin mövcud əmək ehtiyatlarından təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək, sənaye, aqrar, xidmət və digər sektorlarda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində daima sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi işinin davam etdirilməsini tələb edir.

- bankların investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi;
- bankların investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi;
- investisiya fəaliyyətində korporativ idarəetmənin rolunun öyrənilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini bankların investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili, obyektini isə bankların investisiya fəaliyyətinin uyğun olaraq qiymətləndirilməsi təşkil etmişdir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Bankların investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat və praktiki əsərləri, dünya ölkələrinin təcrübəsi, Azərbaycan və xarici bankların fəaliyyəti, problemlə əlaqədar Azərbaycan respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın hüquqi aktları və digər normativ-hüquqi sənədlər. Tədqiqat işində məntiqi ümumiləşdirmə „müqayisə və digər bu kimi tədqiqat üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. - Mərkəzi Bankın və digər bankların illik hesbatları, Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin statistik məlumatları və digər mənbələr.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bankların investisiya fəaliyyətinin nəzəri metodoloji əsaslarının yeni proseslər baxımından öyrənilməsi, investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi proseslərə uyğunlaşdırılması mexanizminin, həmçinin bank sisteminin müasir inkişaf meyillərinin tədqiqi əsasında investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin göstərilərək əsaslandırılmasından ibarətdir.

Bu istiqamətdə aşağıdakı konkret nəticələr əldə edilmişdir:

- bankların investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən və müasir iqtisadi proseslərdən doğan əsas amillərin müəyyənləşdirilərək, təsirinin qiymətləndirilməsi;
- bankların investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi inkişaf prosesləri ilə uzlaşdırılması yollarının göstərilməsi;
- bankların hüquqi tənzimlənməsi prosesinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zərurətinin əsaslandırılması;

- bankların investisiya siyasətinin Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması;
- Azərbaycan kommertiya Banklarının müasir investisiya xidmətlərinin təhlili;
- bankların investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
- bankların investisiya prosesində iştirak etmənin məqsəd və vəzifələri.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti. Əldə edilmiş nəticələrdən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində, kommertiya banklarında investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında, fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında, eyni zamanda dissertasiyada irəli sürülmüş elmi-nəzəri fikir və nəticələrdən «Bank fəaliyyəti» mövzuları üzrə tədris prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Əldə edilmiş nəzəri və praktiki müddəalardan, tövsiyələrdən, konkret ümumiləşdirmələrdən bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsində, bankların investisiya siyasətinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin I fəslı “İnvestisiyaların mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu” adlanır. Bu fəsildə investisiyanın iqtisadi mahiyyəti, nəzəri-metodoloji aspektləri, praktiki təsirləri və iqtisadi inkişafda rolundan danışılmışdır.

Dissertasiya işinin II fəslı “Bankların investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi”ndən bəhs olunur. Belə ki, bu fəsildə bankların investisiya prosesinin maliyyə təminatı, bankların investisiya siyasətinin gəlir və riski, investisiyaların səmərəliliyi və onun qiymətləndirilməsi və bankların investisiyalarının həcmi, dinamikası və quruluşu geniş tədqiq olunmuşdur.

Sonuncu fəsildə “Bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi” məsələləri müzakirə olunaraq, bank strukturunda investisiya problemləri və həlli yolları, bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əhatəsində təkliflər irəli sürülmüşdür.

FƏSİL I - İnvestisiyaların mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu

1.1. İnvestisiya fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji aspektləri

İnvestisiya sabaha qoyulan vəsaitdir və mahiyyət etibarilə insan kapitalına yönəldilir. İnvestisiyalar elə kapitaldır ki, onun köməyi ilə milli sərvət artırılır. İnvestisiyalar istehsal resurslarının artırılmasını və nəticə etibarilə iqtisadi artımın tempini təmin edir.

İnvestisiya fəaliyyəti investorların (sərmayədarların) investisiya qoyuluşu və onun hayata keçirilməsi ilə bağlı görülən bütün işlərin məcmusudur. İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıda sadalanan növləri vardır:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;
- Dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə dövlət müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların, özlərinə məxsus və borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;
- xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;
- Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti.

Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada investisiya fəaliyyətinin obyektləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən, əsas fondlar və dövriyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları ola bilər. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə yaradılması və istifadə edilməsi müəyyənləşdirilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, həmçinin vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini pozan obyektlərə

investisiya qoyulması qadağandır.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, həmçinin dövlətlər (investorları və iştirakçıları) hesab edilə bilərlər. Subyektin özünə məxsus olmasından, borc götürməsi və ya cəlb edilməsindən asılı olmayaraq maliyyə vəsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edən, həm də onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədarlardır). İntestorlar investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər. Eyni zamanda investorlar investisiya fəaliyyətində əmanətçi, kreditor və alıcı kimi də çıxış edə bilərlər. Sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırığı əsasında investisiya niyyətinin həyata keçirilməsini təmin edən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, həmçinin vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır.

İnvestisiya sferasının tərkibi bəzi mənbələrdə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- əsaslı tikinti. Bu sfera sifarişçi investorların, podratçıların, layihəçilərin, avadanlıq göndərənlərin, fərdi və kooperativ mənzil tikintisi üzrə vətəndaşların fəaliyyətini birləşdirir;
- innovasiya sferası. Burada elmi-texniki məhsul və intellektual potensial reallaşdırılır;
- maliyyə kapitalının dövriyyəsi sferası.

Bir çox hallarda sərmayədar investisiya fəaliyyətinin obyektindən istifadə etmir. Bu zaman da investor müqavilədə nəzərdə tutulmuş qaydada investisiyanın məqsədli istifadəsinə nəzarət edə bilər. Beynəlxalq miqyasda investisiyanın obyekt və nəticələrinə malik olan, ondan istifadə edən və sərəncamçı olan, eyni zamanda ticarət əməliyyatları aparan və yenidən investisiya qoyan investor geniş hüquqlara malikdir. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, müqaviləyə əsasən investisiya hüququnu və

onun nəticələrini hüquqi və fiziki şəxslərə, dövlət və bələdiyyə orqanlarına verə bilər. Lisenziyalaşdırılması zaruri olan işlərin siyahısı, lisenziya və sertifikatların verilməsi qaydası təbii ki, konkret ölkənin hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən olunur. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilələrin bağlanması, tərəfdaşların seçilməsi, öhdəliklərin müəyyən edilməsi və s. kimi müstəsna səlahiyyətləri vardır. Ölkənin investisiya cəlbəediciliyini təmin etmək üçün ilk növbədə lazımi investisiya mühiti formalaşdırılmalıdır. İnvestisiya mühiti investorlar üçün əlverişli olan iqtisadi, sosial, siyasi, qlobal amillərin məcmusudur, yəni investisiya qoyuluşlarını şərtləndirən amillərin cəmidir. Dövlətin əsas vəzifəsi və investisiya siyasətinin əsas məqsədi əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün ölkədə bazar münasibətləri bərqərar olmalı, müvafiq hüquqi baza daha da təkmilləşdirilməli, maliyyə sabitliyi təmin olunmalı, investisiya riskləri maksimum dərəcədə azaldılmalı, sığorta sistemi təkmilləşdirilməli və bir çox başqa tədbirlər həyata keçirilməlidir.

İnvestisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələrinin öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənbələr həm daxili, həm də xarici vəsaitlər hesabına formalaşır. Həmçinin investisiya qoyuluşlarını həyata keçirən fondların, şirkətlərin fəaliyyət prinsipi də maraqlıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda bankların investisiya fəaliyyəti əsasən mikroiqtisadi aspektdə bankın özünün investisiya əməliyyatlarının öyrənilməsi baxımından nəzərdən keçirilir. Xarici ədəbiyyatda “investisiya” dedikdə, bir qayda olaraq qiymətli kağızlara nisbətən uzun müddətə qoyulan vəsaitlər başa düşülür. Bu, real mövcud olan iqtisadi münasibətlərin inikasındır, çünki bazar iqtisadiyyatında investisiyalaşdırma mexanizmləri bilavasitə qiymətli kağızlar bazarı ilə bağlıdır.

Bank sferasında investisiya fəaliyyətinə aşağıda göstərilən iki tip xidmətlərin göstərilməsi üzrə biznes kimi baxılır:

- qiymətli kağızları onların birincili bazarına yerləşdirməklə və ya qiymətli kağızları buraxmaqla nəğd pulun artırılması;
- ikincili bazarda mövcud qiymətli kağız alıcılarının və satıcılarının əlaqələndirilməsi.

Sovet iqtisadi ədəbiyyatında bankların investisiya fəaliyyəti dedikdə, uzunmüddətli ssuda kapitalının səfərbər edilib borcalanlara təklif edilməsi başa düşülürdü.

Belə izah bank işinin təşkilinin xüsusiyyətləri, investisiyalaşdırmanın obyektləri və subyektlərinin spesifikasiyası ilə şərtlənirdi, çünki islahatlardan əvvəlki dövrdə bankların investisiya fəaliyyətinin əsas formasını uzunmüddətli kreditləşdirmə təşkil edirdi. Bir sözlə qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətini nəzərdə tutan investisiya fəaliyyəti mövcud ola bilməzdi.

Artıq bazar münasibətlərinə keçdikcə, fond bazarı formalaşdıqca, bank investisiyalarının qiymətli kağızlara uzunmüddətli qoyuluşlar kimi şərh edilməsi ölkəmizin iqtisadi ədəbiyyatlarında da öz əksini tapır. Belə ki, V.M. Usoskinin qeydlərində deyilir ki, bank investisiyalarına örtülmə məqamı 1 ildən yuxarı olan qiymətli kağızlara aiddir.

İnvestisiyalar 2 cür anlaşıla bilər. Belə ki, həm kommertiya bankının ehtiyatlarının yerləşdirmə istiqamətləri kimi, həm də gəlir əldə etmək məqsədilə pul vəsaitlərinin müddətli yerləşdirilməsi üzrə əməliyyatlar kimi başa düşülür. Birinci halda investisiyalara kommertiya bankının aktiv əməliyyatlarının bütün kompleksi aid edilir. İkinci vəziyyətdə, yəni, gəlir əldə etmək məqsədilə pul vəsaitlərinin müddətli yerləşdirilməsi üzrə əməliyyatlar kimi baxıldıqda isə bura onun müddətli tərkib elementi aid edilir.

Bank sferasında investisiyaların xüsusi iqtisadi məzmunu vardır. Mikroiqtisadi aspektdə bankın investisiya fəaliyyətinə - iqtisadi subyekt kimi götürülən bankın nöqtəyi- nəzərindən (bankın öz resurslarını real aktivlərin yaradılmasına və ya əldə edilməsinə, birbaşa və dolayı gəlir çıxarmaq məqsədi ilə maliyyə aktivlərinin alınmasına qoymaqla investor kimi çıxış etdiyi fəaliyyət kimi) baxmaq olar. Bununla belə, bankların investisiya fəaliyyətinin onların makroiqtisadi rolunun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan başqa aspekti də var. Bu keyfiyyətdə banklar təsərrüfatçı subyektlərin bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul-kredit formasında çıxış edən investisiya tələbatının reallaşmasına, əmanət və yığımların investisiyaya

transformasiya etməsinə səbəb olur. Elə buna görə də, makroiqtisadi aspektdə bankların investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın investisiya ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəldilmiş fəaliyyət kimi başa düşülür.

Bank sferasında investisiya fəaliyyətinə iki aspektdən yanaşmaq mümkündür. İqtisadi subyekt (bank) nöqtəyi-nəzərdən investisiya fəaliyyəti bankın gəlirlərinin artırılmasını hədəf götürmüşdür. Makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin effekti ictimai kapitalın artımına nail olunmasından ibarətdir.

İqtisadiyyatın inkişafı baxımından bankların investisiya fəaliyyəti təkcə bank səviyyəsində deyil, bütövlükdə cəmiyyət səviyyəsində gəlirin əldə edilməsinə səbəb olan qoyuluşları da əhatə edir (konkret bankın gəlirlərinin artmasını təmin etməklə ictimai gəlirin yenidən paylaşdırılması ilə əlaqəli investisiya fəaliyyəti formalarından fərqli olaraq). Beləliklə, makroiqtisadiyyat nöqtəyi-nəzərindən investisiya fəaliyyətinə aid etmənin meyarı bank qoyuluşlarının məhsuldar yönüdür.

Bankların istehsal investisiyaları müəssisələrin payları, səhmləri, müəssisələrin birincili bazarda yerləşdirilən digər qiymətli kağızlarının əldə edilməsi, investisiya kreditləşdirilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirməsi (layihə maliyyələşdirilməsi) formasında təsərrüfatçılıq edən subyektlərin əsaslı xərclərində iştirak yolu ilə müəssisə və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar kimi çıxış edir. Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin hər iki aspekti bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqənin əsasında alətləri birbaşa və ya dolayısı ilə investisiya prosesinin həyata keçirilməsinin ilkin şərtlərini formalaşdıran özəlləşdirmə obyektlərinin və qiymətli kağızlar bazarının inkişafı durur. Mikroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin gedişatında kommersiya bankları özəlləşdirilən müəssisələrin payları, səhmləri, müəssisələrin birincili bazarda yerləşdirilən digər qiymətli kağızlarının əldə edilməsi formasında nizamnamə kapitalına qoyuluşlar həyata keçirir, təsisçi fəaliyyətini aparır. Beləliklə, investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin mühüm elementini təşkil edir.

Eyni zamanda qiymətli kağızlar bazarının spekulativ qoyuluşlarının üstünlüyü odur ki, dayanıqsızlıqla fərqlənən və iqtisadiyyatın investisiyalaşdırılması

problemlərinin həllində əhəmiyyətli rol oynamayan milli iqtisadiyyatın real şəraitində investisiya tələbatının təmin olunmasının kredit formaları uzun müddət prioritet əhəmiyyətini qoruyub saxlayacaqdır.

Buradan qənaətə gəlinir ki, bankların investisiya prosesində iştirakını öyrənərkən bankların investisiya fəaliyyətinin ikili xarakterini nəzərə almaq lazımdır.

1.2. İnvestisiya, onun mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu

İnvestisiya sözü latınca “invest” sözündən götürülüb və tərcüməsi “geyindirirəm” deməkdir. İnvestisiya gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq yaxud da digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, həmçinin maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

- pul, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və başqa qiymətli kağızlar;
- daşınan və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);
- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
- bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan , ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu (“nau-hau”);
- torpaqdan, sudan və digər təbii ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn başqa əmlak hüquqları;
- başqa sərvətlər.

Fabrik, zavod, yaşayış binalarının tikilməsi, yeni maşın və avadanlıqların alınması, həmçinin cari ildə istehsal edilmiş, lakin istehlak olunmamış əmtəə-material qiymətləri investisiya kimi qəbul edilir.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, həmçinin maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Maliyyə baxımından *investisiya* – mənfəət (fayda) əldə edilməsi məqsədilə iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyətinə yönəldilən bütün növ aktivlərdir – vəsaitlərdir. İqtisadi baxımdan *investisiya* - əsas (müəyyən hallarda hətta dövriyyə) fondlarının yaradılmasına, genişləndirilməsinə, yenidən qurulmasına və eyni zamanda rekonstruksiyasına çəkilən xərclərdir. Əslində investisiya anlayışına münasibət hələ də bir mənalı deyildir. İnvestisiya qoyuluşu nağd pulun və ya bank hesabının mübadiləsi üzrə xalis maliyyə əməliyyatı yox, maşın avadanlıq və yeni fabrik binası tikintisi kimi real aktivlərin alınması deməkdir. Əlbəttə ki, *investisiya* anlayışı mənfəət əldə edilməsini (və yaxud sosial məqsədin həyata keçməsinə) nəzərdə tutan qoyuluşları əhatə edir. Bu qoyuluşlara sahibkarlıq obyektlərinə və sair sahələrə pul vəsaitləri, səhmlər, qiymətli kağızlar, texnologiyalar, avadanlıqlar, intellektual dəyərlər aid edilir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın istehsal və qeyri-istehsal sferalarının uzunmüddətli kapital qoyuluşları proseslərini əks etdirir. Bir başqa tərəfdən investisiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- istehsalın genişlənməsi və modernləşdirilməsinə investisiyalar;
- istehsal infrastrukturunun yaradılmasına investisiyalar;
- mal – material ehtiyatlarının yaradılmasına investisiyalar;
- sosial infrastrukturun yaradılmasına investisiyalar;
- işçi heyətin hazırlanması və yenidən hazırlanmasına investisiyalar;
- elm və elmi xidmət.

İnvestisiya fəaliyyətinin əsas subyektləri investorlar və investisiya obyektinin istifadəçiləri hesab edilir. Investorlar əmanətçilər, alıcılar, sifarişçilər, kreditorlar və

investisiya fəaliyyətinin digər iştirakçıları ola bilərlər. İnvestisiya fəaliyyəti obyektinin istifadəçiləri investisiya fəaliyyəti obyektlərindən istifadə edən hüquqi və fiziki şəxslər dövlət və bələdiyyə orqanları, xarici ölkələr, beynəlxalq birlik və təşkilatlar ola bilərlər.

İnvestisiya obyektinə isə ikili xarakter daşıyır. Bir tərəfdən onlar investisiya resursları kimi çıxış edir, digər tərəfdən isə kapital əmlakının artımını müəyyən edən sahibkarlıq obyektlərinə qoyuluşu nəzərdə tutur.

İnvestisiyaya aşağıdakı kimi də təhlil vermək olar. Müəyyən bir dövrdə bir iqtisadiyyatda mövcud sərmayə malları və təchizat tədarükünə edilən xalis əlavəyə investisiya deyilir. Bir iqtisadiyyatın məlum vaxtda məlum sərmayə malları və təchizat tədarükü mövcuddur. Məsələn, bir ölkənin dəmiryolları, yolları, hava limanları, su anbarları, enerji nəql xətləri, gəmiləri, təyyarələri, zavodları, zavodların içindəki bütün maşın, alət və təchizatları, binaları və bənzərləri həmin ölkənin sərmayə mallarını və təchizat tədarükünü təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin iri şirkətləri kadrların hazırlanmasına, onların ixtisasının artırılmasına yönəldilən investisiyalara mühüm əhəmiyyət verir və bunu dünya bazarında mövqelərinin möhkəmləndirilməsinin mühüm istiqaməti hesab edirlər. Get-gedə daha dərinləndirən anlaşılır ki, iqtisadi inkişafın əsas amili olan intellektual məhsul ona yönəldilən investisiyalardan asılıdır.

Formalaşma xarakterinə görə investisiyaları avtonom və induşirovan kimi fərqləndirirlər. Faiz dərəcəsi və ya milli gəlirin səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilən avtonom investisiyalar, bir qayda olaraq xarici amillərlə şərtlənir.

Buna hər şeydən əvvəl texniki tərəqqi ilə əlaqədar olan investisiyalar, xarici bazarlarda mövqenin möhkəmlənməsi, əhalinin artması və s. amillər aid edilə bilər. Sözü gedən investisiyalar iqtisadi artıma təkan verir. Artan gəlirlərin nəticəsində yaranan induşirovan investisiyalar həmin təkanların üzvi davamı olursa, inkişafı dinamik hesab etmək olar. Başqa sözlə, induşirovan investisiya ÜDM-in (ümumi daxili məhsul) artımının funksiyası olmaqla sürətləndirici (akselerator) rolunu oynayır.

İnvestisiyalar xarakter və təyinat baxımından fərqli olan hissələrinin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsinə müəyyən ədəbiyyatlarda xüsusi diqqət yetirilir. Hətta avtonom investisiyaları istehsalın dövrü olaraq artıb-azalmasının əsas səbəbi hesab edənlər də vardır.

İnvestisiya fəaliyyəti anlayışına gəldikdə isə onu demək olar ki, ən ümumi halda bu, vəsait qoyuluşu və həmin vəsaitin reallaşması üçün həyata keçirilən praktiki fəaliyyətin məcmusu sayıla bilər. Əsas fondların yaradılmasına və geniş təkrar istehsalına investisiya kapital qoyuluşu şəklində həyata keçirilir. Bu əsas kapitalla investisiya adlanır.

İqtisadi sistemlərdə investisiyaların icra etdiyi əsas funksiyalara - əsas kapitalın artımı və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin mikro və makro səviyyələrdə təmin olunması; mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin dəstəklənməsi; müxtəlif səviyyələrdə istehsalın səmərəliliyinin elmi-texniki nailiyyətlər bazasında reallaşdırılması aid edilir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri tərkibcə müxtəlifdir. Bu tərkibə aşağıdakılar aiddir : investorlar, sifarişçilər, iş icraçıları, investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri, malgöndərənlər və s. Bu siyahıda hüquqi şəxsləri ayrıca qeyd etmək lazımdır. Hüquqi şəxslərə banklar, sığorta və vasitəçi təşkilatlar, investisiya fondları aid edilir.

Sahibkarlıq və digər fəaliyyətlərə yönəldilmiş pul vəsaiti, məqsədli bank depoziti, səhm və digər qiymətli kağızlar, əmlak, intellektual mülkiyyət və sairə bank investisiyası hesab edilə bilər.

Bəzən bankların investisiya fəaliyyətinə gəlir əldə edilməsi məqsədilə müəyyən müddətə pul vəsaitinin yerləşdirilməsi üzrə bütün əməliyyatlar aid edilir, başqa sözlə, bankların bütün aktiv əməliyyatları investisiya hesab edilir. Əslində isə bu yanaşma düzgün deyildir. Belə ki, mərkəzi bankda olan vəsaitlər kimi aktivlər, bank üçün işləmədiyinə görə investisiya hesab oluna bilməz.

Investorlar və ya investorların müvəkkili olan fiziki və hüquqi şəxslər sifarişçilər ola bilər. İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsində bu şəxslər iştirak

edir və müqavilədə nəzərdə tutulmamışdırsa, digər iştirakçılar sahibkarlıq fəaliyyətinə qarışırlar.

İnvestisiya bazarının dinamikliyi də onun səmərəliliyini şərtləndirir. Məlumdur ki, investisiyalar, digər şərtlər bərabər olduqda tənəzzül edən müəssisələrdən (sahələrdən) çox səmərə verən müəssisələrə axır. Belə ki, daim risklə əlaqədar və uzunmüddətli dövrü əhatə edən istehsala investisiyaların əlverişli olması təmin edilməlidir. Məsələn, elə mühit yaradılmalıdır ki, istehsala investisiyalardan gəlirlər alternativ qoyuluşlardan (bank əmanətlərinə, ləl-cəvahirata qoyuluşlardan və s.) yüksək olsun.

İnvestisiya- gəlir əldə etmək məqsədi ilə uzun müddətli kapital qoyuluşudur. Bütün dünyada həm inkişaf etməkdə olan və həm də inkişaf etmiş ölkələrdə investisiyalar qoyulur.

Hər il dünya təsərrüfatında 2.0-3 trl. ABŞ dolları dəyərində investisiya qoyuluşları həyata keçirilir. Əsas investisiya ixrac edən ölkələr dünyanın inkişaf etmiş 7 sənaye ölkəsidir- ABŞ, Fransa, Almaniya, İngiltərə, İtalya, Yaponiya və Kanada.

ABŞ-dünyada ən böyük investisiya ixrac edən və eyni zamanda digər ölkələr tərəfindən investisiyalaşdırılan ölkələrdir.

Əsasən investisiyalar ayrı-ayrı ölkələrdə islahatların aparılmasına, o cümlədən, istehsal və xidmət sahələrinin özəlləşdirilməsinə sərf olunur. Özəlləşdirmə prosesi dünyanın müxtəlif ölkələrində aparılır. Hindistan və Vyetnam, Cənubi və Latin Amerikasının ölkələri, Qərbi və Şərqi Avropa ölkələri, Baltikyanı və MDB ölkələrində bu proses davam edir. Bu prosesin tənzimlənməsi ilə Ümumdünya Bankı və BVF məşğul olur.

Müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatında islahatlar prosesinə onlar arasındakı müxtəliflik təsir göstərir. Beynəlxalq miqyasda ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsini ölçmək üçün əhalinin sayına düşən ÜDM həcmindən istifadə olunur. ÜDM göstəricisi beynəlxalq təsnifata əsaslanır. Məsələn, belə ki, ÜDM-un həcmi 6-7 miyard dollar və yuxarı olarsa, bu inkişaf etmiş ölkələrə aiddir. Bu zaman ÜDM-un

istifadə olunma istiqamətlərini nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Əgər istehsal həcminin artımı həmin ölkənin əhalisinin artım tempini üstələyirsə, onda ÜDM orta həyat səviyyəsini qaldırmış olur.

İnvestisiya, gələcəkdə gəlir əldə etmək məqsədilə müəyyən iqtisadi layihələrin müasir dövrdə reallaşdırılmasıdır. Bundan başqa investisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə qoyulan aşağıdakı maliyyə vəsaitlərindən, qiymətli kağızlar və ya pulla qiymətləndirilə bilən digər maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir

İnvestisiya anlayışını yalnız əvvəldə göstərdiyimiz təriflə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Müəyyən bir dövrdə iqtisadiyyatda mövcud sərmayə malları və təchizat tədarükünə edilən xalis əlavəyə investisiya deyilir. Bir iqtisadiyyatın məlum vaxtda məlum sərmayə malları və təchizat tədarüku mövcuddur. Məsələn, bir ölkənin dəmir yolları, avtomobil yolları, hava limanları, anbarları, enerji nəqliyyat xətləri, gəmiləri, təyyarələri, zavodları və zavod daxili maşın, alət və avadanlıqları, binaları və s bu kimi obyektləri həmin ölkənin sərmayə mallarının təchizat tədarüklərini təşkil edir.

Kapital yaradan investisiyaların strukturunda başlıca yeri əsas kapitalla qoyulmuş investisiyalar təşkil edir və özündə sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət və s. təyinatlı yeni tikilərlə bağlı, fəaliyyətdə olan müəssisələrin rekonstruksiyası, genişləndirilməsi və texniki yenilənməsinə yönəldilən xərcləri, həmçinin yaşayış və mədəni-məişət, ictimai iaşə tikintilərinə qoyulan xərcləri tutur.

İnvestisiyalar iqtisadi kateqoriya kimi istənilən ölkənin normal iqtisadi inkişafını təmin edən bir sıra vacib funksiyalara malikdir. Makroiqtisadi səviyyədə investisiyalar aşağıda sadalanan istiqamətlərdə əsas kimi çıxış edir:

- 1)ictimai istehsalın struktur dəyişikliyi və xalq təsərrüfatı sahələrinin mütənasib inkişafı;
- 2)sənayenin zəruri xammal bazasının yaradılması;
- 3)geniş təkrar istehsal siyasətinin həyata keçirilməsi;

- 4)elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, milli əmtəələrin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;
- 5)mülki tikinti, səhiyyə, mədəniyyət, ali və orta təhsilin inkişafı və digər sosial problemlərin həlli;
- 6)işsizlik probleminin həlli;
- 7)ətraf mühitin mühafizəsi;
- 8)hərbi sənaye kompleksinin konversiyası;
- 9)dövlətin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və digər problemlərin həlli.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq, bütün investisiyaların, o cümlədən, xarici investisiyaların müdafiə olunmasına zəmanət verir. Bu zaman investorlar üçün (o cümlədən xarici) investisiyanın idarə olunmasına nail ola biləcək hüquq bərabərliyinin pozulması hallarını istisna edən, bərabər hüquqlu fəaliyyət şəraiti təmin edilir.

Azərbaycan Respublikasının inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatında investisiyalar (əsasən qeyri-dövlət investisiyaları) hər şeydən əvvəl ölkənin iqtisadi artımı, yeni iş yerlərinin açılması, dövlət büdcəsi gəlirlərindən daha səmərəli istifadə etmək üçün çox vacibdir.

Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması , ölkə iqtisadiyyatının xarici sərmayədarlar üçün cəlbediciliyinin artırılması məqsədi ilə son illərdə ciddi irəliləyişlərə nail olunub. İnvestorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması istiqamətində bir sıra qanunlara düzəlişlər edilib və normativ sənədlər qəbul edilib. Ölkəmizdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması barədə prezident fərman qəbul edib. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərin qeydiyyatının bir pəncərə rejimi tətbiq olunub. Yoxlamalar barədə qanun hazırlanıb, sahibkarlara və ölkədə yoxlamaların vahid reyestrinin yaradılması kimi mühüm addımlar atılıb.

Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı dəyişiklikləri ciddi beynəlxalq təşkilatlar da etiraf etməyə başlayıb. Bu baxımdan Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business”

hesabatını qeyd etmək olar. “Doing Business” in 2009-cu il üçün hesablanan hesabatında Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən islahatçı ölkə elan edildi. “Doing Business 2010” hesabatında da Azərbaycan öz mövqelərini qoruyub saxladı və ölkəmizdə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər yenidən müsbət qiymətləndirildi. Eynilə 2009-2010-cu illər üçün hazırlanan “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Azərbaycanın adı 133 ölkə arasında 69-cu yerdən 51-ci yerə yüksəldi. Qısa müddətdə Azərbaycan ötən öz vəziyyətini 18 pillə yaşılaşdırmış olmuşdur. Azərbaycan ötən il “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na görə MDB ölkələri arasında 1-ci yerə yüksəldi. Ölkəmizdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, beynəlxalq hesabatlarda ölkəmizin adının ön sıralarda göstərilməsi Azərbaycanda investisiyalara etibarlı zəmanətin olduğunu təsdiqləyir. Bu cəhət iqtisadiyyatımıza yatırılan sərmayələrin ildən-ilə artmasına köməklik edir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin sözlərinə görə 1995-ci ildən 2011-ci ilədək Azərbaycana 97milyard dollar sərmayə qoyulub, bunun 42milyard dollar neft-qazsektorunun payına düşüb. Bu investisiyaların böyük hissəsi məhz xarici investisiyalardır və heç vaxt da Azərbaycan və xarici şirkətlər arasında heç bir problem yaşanmayıb, müqavilələrə yenidən baxılmayıb. Bununla da hökumətin sərmayədarlar, o cümlədən xarici iş adamları qarşısında öhdəliyin yerinə yetirilməsinə nə dərəcədə həssas yanaşdığını nümayiş etdirib.

Düzdür , Azərbaycanda investisiya öhdəliklərini yerinə yetirməyən xarici sərmayədarlarla əməkdaşlığa xitam verilməsi təcrübəsi var. Amma bu heç də Azərbaycan hökumətinin həmin xarici sərmayədarlara problem yaratdığı qənaətini formalaşdırmağa əsas vermir. Təəssüflər olsun ki, bu faktlardan istifadə edərək xarici sərmayədarlarla yaranan mübahisələrin səbəbkarı kimi Azərbaycanı göstərənlər də var. Onlar buna misal olaraq Hollandiyanın “Fondel metal”, Britaniyanın “Tarqol Investment” ,“Barmek” şirkətləri ilə baş verən mübahisəli faktları xatırladırlar. Bir daha xatırlatmaq istəyirəm ki, əvvəllər Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoyan öncə də adını çəkdiyim bir neçə xarici şirkətlə investisiya müqaviləsinə xitam verilməsi təcrübəsi var. Lakin bu faktlar Azərbaycan hökumətinin deyil, xarici

sərmayədarın investisiya ghdəliyini pozması səbəbindən baş verib. “Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin rəhbəri K.Həsənov vaxtilə verdiyi bir açıqlamasında qeyd edib ki, Hollandiyanın “Fondel Metal” şirkəti “Azəralüminium” müəssisəsini idarəetməyə qəbul edəndə, 202milyon dollar investisiya qoymaq barədə öhdəlik götürsə də, 5il ərzində müəssisəyə cəmi 48milyon dollar sərmayə qoyun. Eyni mənzərəni böyük Britaniyanın “Tarqol Investment Ltd.” şirkəti ilə əməkdaşlıqda da müşahidə etmək olar. Eynilə yuxarıda adını çəkdiyim şirkətin özəlləşdirdiyi "Azərboru" müəssisəsində də müqavilə öhdəlikləri yerinə yetirilməyib. Şirkət müqavilə ilə 5milyon dollar investisiya qoymaq öhdəliyi götürsə də, cəmi 4.3 milyon dollar vəsait yatırılıb. Üstəlik, müəssisəni girov qoyaraq, Azərbaycan banklarından 6.9 milyon dollar kredit götürüb.

Azərbaycan hökuməti çox gözəl anlayır ki, ölkəmizə xarici sərmayələrin davamlı axınını təmin etmək üçün onun qorunmasına xüsusi diqqət yetirilməli, həmin şirkətlərə qarşı hər hansı səhv hərəkətə yol verilməməlidir. Buna görə də son illərdə sərmayələrin qorunması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, hüquqi şəxslərin qeydiyyatı ilə bağlı çox ciddi addımlar atılıb və bunun nəticəsində də Azərbaycana qoyulan sərmayələrin həcmi artıb. Artım 2003-cü ildən daha böyük sürət alıb. 1995-ci ildən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan 97milyard dollarlıq sərmayənin 84.3 milyard dolları və ya 87%-i 2003-cü ildən sonra yatırılıb. 2003-cü ildən sonra qoyulan sərmayələrin 45.1 milyard dolları, yaxud 53.5%-i xarici investisiya olub. Bunun da 66.6%-ni və ya 30.6 milyard dollarını birbaşa xarici sərmayələr təşkil edib.

Belə fərz edək ki, bir ölkənin mövcud sərmayə malları və təchizatı 1996-cı ilin əvvəlində 900 milyard dollardır və illik amortizasiya payı 10%-dir, onda 1996-cı ilin sonunda mövcud sərmayə malları və təchizatının dəyəri 810 milyard dollar olacaqdır. Əgər həmin il ərzində yalnız 90 milyard dollar investisiya qoyulubsa buna iqamə (yerləşdirmə) investisiyası deyilir. Çünki bu miqdar ancaq amortizasiyaya məruz qalan və köhnələn qismi qarşılamağa kifayət etməkdədir.

Şübhəsiz 1996-cı ildə qoyulan investisiya 90 milyarddan az, yəni köhnələn qismi qarşılamayacaq miqdarda ola bilər. Onda bu vəziyyətdə mənfəət investisiya

məfhumu ilə qarşılaşırıq. Misalımızda, əgər 1996-cı ildə investisiya sadəcə 80 milyard dollar təşkil edərsə, onda həmin il üçün 10 milyard dollarlıq mənfəi investisiyadan bəhs ediləcəkdir. Diqqət edilərsə, başlanğıcda investisiyanı, bir iqtisadiyyatda mövcud sərmayə malları və təchizat tədarükünə edilən xalis əlavə kimi tərif etdik. Bu vəziyyətdə, yuxarıdakı misalımıza görə 1996-cı ildə investisiya qoyuluşundan danışmaq üçün investisiyanın 90 milyarddan çox olması vacibdir. İntestisiya məfhumunu bir də bu cəhəti ilə tədqiq etmək lazımdır. Əslində investisiya, investisiyaya hazır mənbələrin ya da fondların, sərmayə və təchizata çevrilməsi prosesidir. Bildiyimiz kimi investisiyanın mənbəyi qənaətlərdir. Müəyyən dövrdə bir iqtisadiyyatda əldə olunan ümumi istehsalın ya da milli gəlirin nisbi olaraq əsas qismi istehlaka ayrılır, qalan qismi isə qənaət edilir.

Kredit təşkilatlarına axan bu fondları təşəbbüskarlar investisiya qoymaq üçün götürür. İntestisiya qoyanın gördüyü iş, investisiyaya hazır bu fondları xərcləyərək investisiya hadisəsini təşkil etməkdir. Məsələn, fabrikin qurulacaq ərazini alması, lazımi binaları inşa etməsi, istehsalı təşkil edəcək makina, alət və təchizatı alaraq quraşdırması və istehsalı təşkil edən bütün bu nizamı qurmasıdır. Təşəbbüskarın gördüyü bu işlər investisiya fəaliyyətləri adlanır. Bu işlər üçün həyata keçirdiyi xərclər isə investisiya xərcləridir. Bu xərclərin nəticəsində iqtisadiyyat, yeni və əlavə bir istehsalat həcmi qazanır. O halda investisiyaya hazır fondlar, investisiya prosesindən keçdikdən sonra sərmayə malları və təchizat tədarükünə çevrilir. Bu izahlar da göstərir ki, investisiya məsələsinin bir neçə yönü var. Ancaq biz investisiya nəzəriyyəsi ilə əlaqəli apardığımız makro iqtisadi analizlərdə bir çox yönü olan investisiya məsələsinin xərclər yönü ilə maraqlanacaq, bir iqtisadiyyatda investisiya xərclərinin miqdarını müəyyənləşdirən faktorları izah etməyə çalışacağıq. İqtisadiyyatda gəlir və məşğuliyyəti artıran əsas ünsür olan investisiya, məvhum kimi bəzi hallarda yanlış istifadə olunur. Məsələn, mövcud olan bir fabrikin, bir ərazi və ya tarlanın alınması xalq içində investisiya kimi tərif edilir. Əslində isə bu kimi xərclərdə, iqtisadiyyatda yeni bir istehsalat həcmi təşkil olunmur, sadəcə mövcud mal və xidmətlər əl dəyişdirir. Mövzuya mikro səviyyədə baxsaq, bu hadisə fabriki

alan firmaya görə bir investisiyadır. Ancaq makro səviyyədə düşündükdə, bu hadisəni yalnız fabrikin sahibinin dəyişməsi olduğunu görürük. Bunun kimi, daşınan dəyərlərin də alınması məsələsi investisiya sayılmır. Səhm, istiqraz alan adamın xərcləri də investisiya xərcləri deyil. Buna iqtisadi dildə plasman deyilir.

Plasman, məlum fondun məlum bir işə ayrılması mənasını daşıyır. Bunların alqı satqısı, iqtisadiyyatda mövcud istehsalat gücü üzərindəki mülkiyyət haqqının sahibinin dəyişməsindən başqa bir şey deyil. Məsələyə yenə mikro səviyyədə baxdıqda, hər hansı bir daşınan dəyəri alanın investisiya qoyduğunu düşünmək olar. Ancaq bu daşınan dəyərləri satan insan da eyni miqdarda mənfi investisiya qoymuş deməkdir. Belə olan halda ikisi bir-birini apardığı üçün makro baxımdan nəticə sıfıra bərabər olacaqdır.

İnvestisiyalar istehsal güclərinin genişlənməsinə uzunmüddətli perspektivdə təsir edərək, artıq istifadədə olan istehsal güclərində də əhəmiyyətli rol oynayırlar.

İnvestisiyalar həmçinin mikroiqtisadi səviyyədə əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Mikroiqtisadiyyatda investisiyalar aşağıdakı məqsədlər üçün vacibdir:

1. istehsalın genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi;
2. əsas fondların həddən artıq mənəvi və fiziki aşınmasına yol verilməməsi;
3. istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi;
4. konkret müəssisənin əmtəəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;
5. təbiəti mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
6. qiymətli kağızların əldə edilməsi və digər müəssisələrin aktivlərinə vəsait qoyuluşu.

Beləliklə, investisiyalar vacib iqtisadi kateqoriya kimi həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyədə sadə və geniş təkrar istehsal üçün, struktur dəyişiklikləri, mənfəətin maksimuma çatdırılması və bununla da bir çox sosial problemlərin həllində əhəmiyyətli rola malikdirlər.

Ümumiyyətlə, investisiyanın makro və mikro iqtisadiyyat səviyyəsində təhlili

zamanı müşahidə edə bilərik ki, iqtisadiyyatda gəlir və məşğuliyyəti artıran əsas ünsür olan investisiya məfhum kimi bəzi hallarda yanlış ifadə olunur. İntestisiyaların daha dolğun təsnifatı N.A.Blank tərəfindən verilir. O, investisiyaları qoyulma obyektlərinə, investisiyalaşdırmada iştirak xarakterinə, investisiyalaşdırma müddəti, investisiya resurslarının mülkiyyət forması və ərazi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir.

Ümumi təsnifatdan başqa investisiyaların müəssisədaxili təsnifləşdirilməsi də çox vacibdir. Belə ki, müəssisədaxili təsnifat investisiyaların nəticələrinin tədqiqi baxımından real təsəvvür yaradır. Mahiyyət etibarını ilə bu təsnifat müəssisənin investisiya portfelini xarakterizə edir. İntestisiya portfelinin minimum risklə maksimum gəlir əldə edilməsi kimi optimallaşdırılması müəssisə qarşısında duran zəruri məsələlərdən biridir.

Ümumiyyətlə, müəssisə səviyyəsində investisiyaların irəlindəki kimi təsnifatı daha məqsədə uyğundur.

İntestisiyaların istifadəsinin səmərəliliyi onların strukturundan çox asılıdır. Struktur dedikdə investisiyaların növü, istifadə istiqaməti və onların ümumi investisiyalarda pay tərkibi başa düşülür.

İntestisiyaların ümumi və fərdi strukturu fərqləndirilir. İntestisiyaların ümumi strukturuna onların real və portfel (kapital yaradan və maliyyə) investisiyalarına bölgüsünü aid etmək olar. Adətən, investisiyaların ümumi həcmində kapital yaradan hissə böyük paya malikdir.

Kapital qoyuluşlarının fərdi stukturuna isə texnoloji, təkrar istehsal, sahəvi və ərazi kapital qoyuluşları aiddir.

II FƏSİL-Bankların investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

2.1. Bankların investisiya prosesinin maliyyə təminatı

İnvestisiya məfhumuna bir daha belə izah verə bilərik: “İnvestisiya dedikdə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə ölkə daxilində və xaricində sənaye, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın digər sahələrinə uzun müddətli vəsait qoyuluşu başa düşülür” . Bu zaman müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlarla bu vəsaitə ehtiyacı olanlar arasında əlaqə yaratmaq zərurəti yaranır və bu əlaqə kommersiya bankları, investisiya, pensiya fondları, sığorta şirkətləri vasitəsilə olur. Bu prosesdə kommersiya bankları aparıcı rola malikdir.

İnvestisiya fəaliyyətinin iki əsas mərhələsini fərqləndirə bilərik. Birinci mərhələ investisiya fəaliyyətinin elə özü hesab edilən “investisiya resursları”dır . İkinci mərhələ isə həyata keçirilən xərcləri və investisiyanın istifadə olunması nəticəsində gəlir əldə edilməsini nəzərdə tutan “vəsaitin qoyuluşu- investisiyanın nəticəsi”dir. Buna görə də, investisiya fəaliyyətini resursların qoyuluşu və gələcəkdə gəlir əldə etmək proseslərinin vəhdəti kimi müəyyən etmək olar.

Bankın yuxarı idarəetmə və direktorlar şurası investisiya fəaliyyətinin keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bir qayda olaraq yazılı sənəd hazırlanmalıdır. Bu sənəddə aşağıdakı qeydlər edilir:

- siyasətin əsas istiqamətləri
- siyasətin həyata keçirilməsinə məsul olan şəxs
- investisiya portfelinin tərkibi
- əlverişli qiymətli kağızlar
- qiymətli kağızların keyfiyyəti və portfelin diversifikasiyası
- qiymətli kağızların təminatı kimi istifadə olunan qaydaları
- qiymətli kağızların seyfdə saxlanılma şərtləri
- alış və satışı zamanı qiymətli kağızların təchiz edilmə qaydası
- kompyuter proqramları
- kurs uduşları itirmələrinin uçotu

- qiymətli kağızlarla həyata keçirilən “svop” əməliyyatlarının üstünlükləri
- qiymətli kağızlarla həyata keçirilən ticarət qaydaları
- emitentin ödəmə qabiliyyəti haqqında material arxivinin aparılması

Bankların investisiya fəaliyyəti dedikdə isə bank resurslarının qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlaka, müəssisələrin nizamnamə fonduna, qiymətli materiallara və digər obyektlərə yerləşdirilməsi üzrə fəaliyyəti başa düşülür.

İnvestisiya fəaliyyətini yerinə yetirilməsində bankın məqsədi:

- Bankın gəlir bazasını genişləndirmək;
- Maliyyə möhkəmliyinin yüksəldib bankın ümumi riskini aşağı salmaq;
- Müştəri resurs bazasını, müştərilərə göstərilən xidmət növlərini genişləndirmək.

Hal-hazırda investorlar daha tez verimli sahibkarlıq fəaliyyətinə vəsait qoyurlar. Əsas vəsait qoyuluşunun kredit metodu ilə aparılması daha önəmli hesab edilir. Bu vəsaitin qaytarılmaqlı olması ilə əlaqədardır. Bankların investisiya əməliyyatları onların fəaliyyətinin digər istiqamətlərindən xüsusi də müştərilərin kreditləşdirilməsi əməliyyatlarından fərqlənir.

Ssudalar, adətən nisbətən qısa bir müddətdə onların qaytarılması şərti ilə verilməsi mənasını daşıyır, investisiyalaşma nisbətən uzun bir zaman kəsiyində vəsaitlərin axınını təmin etmək məqsədi ilə pul vəsaiti qoyuluşu mənasını verir. Bank kreditləşməsi zamanı sövdələşmənin təşəbbüskar kimi borc alan çıxış edirsə investisiyalaşmada təşəbbüskar kimi bank çıxış edir. O bazarda aktiv satın almağa cəhd edir. Kredit sövdələşməsinin əksəriyyətində bank vahid kreditor kimi çıxış edirsə investisiyalaşma prosesində isə o bir qayda olaraq çoxsaylı iştirakçılardan biri olur.

Bank kreditləşməsində borc alan ilə bankın nümayəndəsi arasında əlaqə yaradılması nəzərdə tutulursa, investisiyalaşma isə sahibi göstərilməmiş fəaliyyətdir. Bankların investisiya obyektlərinə müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların tikinti, istehsalın və sosial-məişət təyinatlı obyektlərin yenidən qurulması və yeni texnika ilə silahlanması, texniki avadanlıq və nəqliyyat vasitələri, bina və qurğuların alınması və

habelə birgə müəssisələrin, elmi-texniki məhsulların, intellektual dəyərlərin və digər mülkiyyət obyektlərinin yaradılması üzrə məsrəflər və s. daxildir.

Dünya praktikasında bankın investisiya strategiyasının iki növü vardır: passiv (gözləmə) və aqressiv (bazar imkalarından maksimum istifadə edilməyə yönəldilmiş).

Passiv strategiya. Bu strategiyadan kommertiya banklarının rasiyal investisiya relizasiyası zamanı çox vaxt qiymətli kağızların ödəmə müddətinin müəyyən strukturunda istifadə edilir ki, bu da qiymətli kağızların pilləlilik strukturu adlanır.

Pilləlilik siyasəti və ya bərabər paylaşdırma. İnvestisiya vəziyyəti probleminə yanaşmanın əsasən maliyyə institutları arasında ən geniş yayılanı maksimal əlverişli müddət seçilməsidir. Bu strategiya investisiyadan alınan gəliri maksimuma çatdırır. Amma gəlirin bu və ya digər dərəcədə əyilməsinin qarşısını alır. Bu cür yanaşma bir qayda olaraq investisiya elastikliyinə malik olur. Belə ki, bir sıra qiymətli kağızlar hər zaman nağd pulla ödənilir.

Banklar qiymətli kağızlara investisiya vəsaitlərini elə yatırırırlar ki, investisiya portfelinin bir hissəsinin ödənmə müddəti qurtarmış olur. İnvestisiya portfelinə olan qiymətli kağızların ödənmə müddətindəki pilləlilik nəticəsində vəsaitlər ödənmə müddətinin qurtarmasından azad olduqdan sonra daha uzunmüddətli yeni qiymətli kağızlara reinvestisiya edə bilər. Təcrübə zamanı kommertiya bankları çox zaman göstərilən yanaşmanın formasını dəyişir və əgər onların faiz dərəcəsindəki proqnozu gəlir götürməyə işarə verirsə, bu zaman ödənmə müddətinə dəyişiklik edilir, ya gəlir əldə etmək ya da zərərdən yayınmaq imkanı yaranır. Bu siyasətə misal olaraq investisiyanın müxtəlif müddətli qiymətli kağızlar arasında bərabər şəkildə bölünməsinə göstərmək olar (pilləkən metodu). «Pilləkən metodu» bankın investisiya imkanları hüdudunda müxtəlif müddətli qiymətli kağızların alınmasına əsaslanır. Bu zaman portfel qiymətli kağızların müddəti ilə uyğun olaraq bərabər şəkildə paylaşdırılır. Praktikada bu strategiya asan idarə edilir. Belə ki, bir qiymətli kağızın müddəti qurtardıqdan sonra vəsait avtomatik olaraq daha gec ödənmə müddəti olan qiymətli kağıza yatırılır. Bu metodun istifadə edilməsində bank investisiya hesabı üzrə aktivi minimuma endirir və bank öz portfelinə orta gəlirlik normasını əldə

etmiş olur:

Kommersiya bankları arasında geniş yayılmış digər strategiya yalnız qısamüddətli qiymətli kağızların alınması və bütün investisiyalarının qısa vaxt çərçivəsi arasında yerləşdirilməsindən ibarət olur. Bu yanaşma investisiya portfelinə gəlir əldə etməkdən çox likvidlik mənbəyi kimi baxır.

Uzunmüddətli aksent siyasəti. Burada investisiyanın rolu gəlir mənbəyi kimi qeyd edilir. Bu strategiyayı tutan bank ödənmə müddəti müxtəlif olan bir neçə illik diapazonla istiqrazlara investisiya qoymaq istiqamətini qəbul edə bilər.

İnvestisiya zamanı qısamüddətli və uzunmüddətli yanaşmaların birləşməsi «ştanq» strategiyasını təşkil edir. Digər metodlar passiv strategiya adlandırılır. Bank vəsaitnin çox hissəsini ən qısa və ən uzunmüddətli kağızlara qoyur və yalnız portfelin çox az bir hissəsini ortamüddətli qiymətli kağızlar təşkil edir. Beləliklə də, investor iki vaxt spektri arasında olur. Bu zaman uzunmüddətli qiymətli kağızlar banka yüksək gəlir gətirir. Qısamüddətli qiymətli kağızlar bankın likvidliyini təmin edir.

Aqressiv strategiya. Bu tip siyasəti böyük investisiya portfelinə sahib olan və bu portfeldən maksimal dərəcədə qazanc əldə etmək istəyən iri banklar təqib edir. Bu metod kifayət qədər vəsait tələb edir ki, bu zaman qiymətli kağızlar bazarının və ümumilikdə iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasına böyük ehtiyac yaranır.

Aktiv siyasət metodları siyahısına qiymətli kağızların gəlirlik əyrisindən monipulyasiya edilməsinə əsaslanan «svop» əməliyyatları aid edilir.

Qiymətli kağızların gəlirlik əyrisi. Bu bank tərəfindən müəyyən növə malik olan qiymətli kağızların alınma və ödənmə müddətinə qədər olan gəlirlərin hərəkət qrafikidir. Bunlar yalnız öz aralarında ödənmə müddətinə görə fərqlənir. Qiymətli kağızlar üzrə gəlirlik əyrisi həmişə dəyişikliyə məruz qalır. Qiymətli kağızların gəlirliyi dəyişdirilir. Əyri qrafiklər müəyyən vaxt ərzində müəyyən növ qiymətli kağızların qiymətinin və gəlirliyin proqnozlaşdırılmasını təsvir edir.

Gəlir əyrisini müəyyən edən monipulyasiya gələcəkdə bazar faiz dərəcələrindəki dəyişikliklərin bankın maraqlarına uyğun olaraq istifadə edilməsinə

ist- iqamətləndirməlidir. Bank mütəxəssisləri pul bazarının vəziyyətini proqnozlaşdırır və buna uyğun olaraq qiymətli kağızlar portfelini korrektə edir.

Uzunmüddətli faiz dərəcələri qısamüddətli faiz dərəcələrini üstələyirsə, gəlirlik əyrisi müsbət meyilli (artan) olur. Qısamüddətli faiz dərəcələri uzunmüddətli faiz dərəcələrindən yüksək olarsa, gəlirlik əyrisi mənfi meyilli (azalan) olur. Gəlirlik əyrisi gələcək faiz dərəcələrinin proqnozlaşdırılmasına imkan verir.

«Svop» əməliyyatları metodunun faiz dərəcələrində gözlənilməsinin əsas səbəbi istiqrazların digər istiqrazlara dəyişdirilməsindən ibarət olur. Bu cür əməliyyatları həyata keçirmək üçün qiymətli kağız ticarəti üzrə xüsusi lisenziyaya sahib olmaq lazımdır.

«Svop»un növlərindən biri aşağı gəlirli istiqraz kuponlarının yüksək gəlirli kuponlara dəyişdirilməsindən ibarətdir. Bu zaman həm faiz ödənişlərindən, həm də satış və alış kurslarının fərqiindən gəlir nəzərdə tutulur. «Svop»un digər növü istiqrazın müxtəlif risklərlə dəyişdirilməsidir. Bu növ əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün bazarda qeyri- normal aşağı və yaxud qeyri-normal yuxarı faiz dərəcələrinin olması tələb olunur. Bank aşağı faiz dərəcələrinə görə yenidən qiymətləndirilən qiymətli kağızları satacaq və yaxud yüksək faiz dərəcələrini qiymətləndirməyən qiymətli kağızları alacaq, daha sonra bazar tərəfindən düzgün qiymətləndirilən qiymətli kağızları alacaq. Bazarda bərabərlik yaratdıqda isə bank əks alışları (satışları) həyata keçirəcək və gəlir əldə edəcək.

Kommersiya bankları investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müxtəlif investisiya proqramlarından, baş işçilərdən ibarət xüsusi investisiya şöbəsinə malik olmalıdır. Bu cür mütəxəssislər öz növbəsində sərbəstliyi bacarmalıdırlar. Kommersiya bankının idarəetmə strukturunda investisiya şöbəsi təbəçilik xarakteri daşıyır. Bir qayda olaraq üstünlük kredit və ilkin ehtiyat şöbəsinə verilir. İqtisadi şəraitin dəyişməsinə uyğun olaraq kommersiya banklarının investisiya siyasətində dəyişiklik olur.

İnvestisiya siyasətinin formalaşma prosesinin analiz və hesabat məlumatları, ilkin informasiyaların yığılması və işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. İnvestisiya

imkanları- nın qiymətləndirilməsi üçün analitik informasiya aşağıdakı bloklar şəkilində olur: makroiqtisadi vəziyyət və investisiya abuhavası; ümumilikdə investisiya bazarının makroiqtisadi inkişafını xarakterizə edən əsas göstəricilər; investisiya bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin inkişafının əsas göstəriciləri; iqtisadi sahələrin investisiya cazibədarlığının göstəriciləri; ayrı-ayrı investisiya alətlərinin dinamik məlumatı; ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar; bankların investisiya fəaliyyəti- nin rejimini müəyyən edən qanunverici və normativ aktlar; müxtəlif bank fəaliyyətinin vergi vəziyyəti. Yuxarıdakı göstəricilər investisiya qərarlarının qəbul edilməsində mühüm oriyentir kimi götürülür.

Bankın investisiya siyasətində diversifikasiyanın aparılması zamanı qiymətli kağızların aşağıdakı parametrlərinə diqqət yetirilməlidir:

- ödəniş müddətinə,
- coğrafi paylaşdırmaya,
- öhdəliyin növünə
- emitentə.

Kommersiya bankları üçün ən vacib parametr qiymətli kağızın keyfiyyəti və ödəmə müddəti hesab edilir. Bankın investisiya siyasətinin məqsədlərinin müəyyən edilməsi qiymətli kağızın parametrlərindən asılı olaraq həyata keçirilir.

Qiymətli kağızların keyfiyyəti ilə münasibətdə diversifikasiya məqsədi riskin minimuma endirilməsidir. Bununla bağlı olaraq qiymətli kağızın keyfiyyəti ilə münasibətdə olan diversifikasiyanın müəyyən olunması üçün emitentə aid olan bir sıra faktorların əsaslı şəkildə öyrənilməsi tələb edilir ki, bunlar arasında ən əsası aşağıdakı suallar üzrə informasiyanın alınmasıdır:

- şirkət nə ilə məşğul olur?
- şirkətin aksiya və digər qiymətli kağızlar üzrə gəlirlik səviyyəsi.
- qiymətli kağızın cari qiyməti.
- şirkətin ehtiyatları nə qədərdir?
- şirkətin bu günkü və gələcək durumu necə qorunur?
- şirkəti kim idarə edir, ona etibarlılıq nə dərəcədədir?

- şirkətin inkişaf və genişlənmə planları necədir?

Bu suallara cavabı emissiya layihələrindən və ya birja vərəqələrindən əldə etmək olar. Coğrafi paylaşdırma ilə münasibətdə diversifikasiyanın məqsədi fəaliyyət göstərdiyi ərazidə iqtisadi çətinliklərdən qorunmaqdır. Xarici şöbələrə malik olan iri banklar öz portfelində kifayət qədər az dövlət qiymətli kağızları saxlayır. Bank portfelində ən çox xarici qiymətli kağızlar və şəxsi şirkətlərin istiqrazları yer tutur.

Qiymətli kağızların ödənmə müddəti ilə münasibətdə diversifikasiyanın məqsədi faiz dərəcələrinin qalxıb-enməsi ilə bağlı olan investisiya portfeli riskinin qorunmasıdır.

Bankların investisiya prosesində iştirak etmə zəruriyyəti bank sisteminin və ümumilikdə iqtisadiyyatın uğurla inkişaf etməsinin qarşılıqlı asılılığından irəli gəlir. Banklarının investisiya prosesində iştirak etməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- 1) vəsaitlərin investisiya məqsədi ilə banklar tərəfindən səfərbəredilməsi;
- 2) investisiya xarakterli kreditlərin təqdim edilməsi və vəsaitlərin qiymətli kağızlara yatırılması (paylar və pay iştirakı, həm bank hesabına həm də müştərinin tapşırığı ilə).

Bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Kapitalı, əhalinin əmanətlərini, digər pul vəsaitlərini səfərbər etməklə banklar öz resurslarını mənfəət qazanmaq məqsədilə yaradırlar. Vəsaitlərin yığılması üzrə əməliyyatların həcmi və strukturu bankların kredit və investisiya portfelinin vəziyyətinə, onların investisiya fəaliyyəti imkanlarına təsir edən ən əsas faktorlardır.

Bankların investisiya fəaliyyətinə iki növ xidmət göstərən biznes kimi baxılır: qiymətli kağızların buraxılması və ya onların ilkin bazarda yerləşdirilməsi yolu ilə nəğd pulun artırılması; broker və dilerlərin ikinci bazarda öz funksiyalarını yerinə yetirən zaman alıcı və satıcıların bir araya gəlməsi.

Mikroiqtisadi aspektdə banka - iqtisadi subyekt nöqtəyi-nəzərindən birbaşa və ya dolayı yolla gəlir əldə etmək məqsədilə maliyyə və real aktivlərin əldə edilməsinə öz vəsaitlərini yatıran investor kimi baxmaq olar.

Həmçinin, bankların investisiya fəaliyyətinin bir maliyyə vasitəçisi kimi makroiqtisadi prosesin həyata keçirilməsi bağlı olan başqa bir aspekti də vardır. Bu zaman banklar

pul- kredit formasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində çıxış edən təsərrüfatçı subyektlərin investisiya tələblərinin realizə edilməsinə səbəb olur. Məhz buna görə də, bankların makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyəti dedikdə iqtisadiyyatın investisiya tələblərinin təmin edilməsi istiqamətlərində həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

2.2. Bankların investisiya siyasətinin gəlir və riski

Bankların investisiya fəaliyyəti ikili təbiətə malikdirlər. İqtisadi subyekt nöqtəyindən (bank) bankların gəlirlərinin artmasına istiqamətlənib. Makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin effektivliyi ictimai kapitalın artırılması mahiyyəti ilə bağlıdır. Kommersiya banklarının hər iki aspekti bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqələrin əsasında özəlləşdirilmiş obyektlər bazarı və qiymətli kağızlar bazarının inkişafı durur ki, bunların da aləti birbaşa və ya dolaylı yolla investisiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün ilkin şərait yaradır.

Mikroiqtisadi aspektin investisiya fəaliyyəti zamanı kommersiya bankları özəlləşdirilən müəssisələrin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsində iştirak edir, müəssisənin aksiyalarını, paylarını əldə etmək məqsədilə nizamnamə kapitalına yatırımlar həyata keçirirlər. Beləliklə, əslinə qalsa investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin vacib tərtibatçısı kimi qəbul edilməlidir. Buna görə də bankların investisiya prosesindəki iştirakını öyrənərkən bankların investisiya fəaliyyətinin ikili xarakterini mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Bankların investisiya fəaliyyətinin indikatoru kimi aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilə bilər:

1. banklarının investisiya resurslarının həcmi;
2. investisiya resurslarının real qiymət indeksi;
3. bank investisiyalarının həcmi;
4. bank ümumi aktivlərinə investisiya yatırımlarının payı;

5. bankların obyektlər üzrə yatırdığı investisiyaların struktur göstəriciləri;

Bank investisiyasını qoyulma məqsədlərindən asılı olaraq – birbaşa və portfel investisiyalarına bölmək olar. Birbaşa investisiyalar investisiya obyektinin bilavasitə idarə olunmasını təmin edir. Portfel investisiyalar isə faiz və dividendlərdən gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir.

İnvestisiyaları təyinatına görə də iki yerə bölmək olar: müəssisə və ya şirkətin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə olan investisiya və təsərrüfat fəaliyyətində bankın iştirakı ilə bağlı olan investisiya

1. bankların investisiya fəaliyyətinin effektiv göstəriciləri, əsasən də investisiya həcmi hesabına aktivlərin artımı, həmçinin də investisiya həcmi hesabına gəlirlərin artması;

2. gəlirli maliyyə aktivlərinə yatırılan kapitalla müqayisədə investisiya yatırılmış istehsal sektorundakı alternativ gəlirlilik göstəriciləri.

Təsnifat formasına görə bankların investisiya fəaliyyətini də iki yerə bölmək olar. Vəsaitin yatırıldığı obyektə uyğun olaraq yatırımları real iqtisadi aktivlərə və finans aktivlərinə qoyulan investisiyalara bölmək olar.

Bank investisiyaları həm də təbəqələrə bölünə bilər : investisiya kreditləri, müddətli depozitlər, paylar və pay iştirakı, qiymətli kağızlar, əmlak, qiymətli metal və daş, kolleksiya əşyaları, mülk və zehni hüquqlara və s).

Qoyulma məqsədlərindən asılı olaraq, bank investisiyasını - investisiya obyektinin bilavasitə idarə olunmasını təmin edən birbaşa; faiz və dividendlərdən gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən portfel investisiyalarına bölmək olar.

Vəsait mənbəsinə görə bankın xüsusi investisiyası fərqlənir ki, bu da birbaşa bankın öz hesabına və ya müştərinin hesabı və tapşırığı əsasında həyata keçirilir.

Kommersiya bankları arasında geniş yayılmış digər strategiya yalnız qısamüddətli qiymətli kağızların alınması və bütün investisiyalarının qısa vaxt çərçivəsi arasında yerləşdirilməsindən ibarət olur. Bu yanaşma investisiya portfelinə gəlir əldə

etməkdən çox likvidlik mənbəyi kimi baxır.

Uzunmüddətli aksent siyasəti. Burada investisiyanın rolu gəlir mənbəyi kimi qeyd edilir. Bu strategiyayı tutan bank ödənmə müddəti müxtəlif olan bir neçə illik diapazonla istiqrazlara investisiya qoymaq istiqamətini qəbul edə bilər.

İnvestisiya zamanı qısamüddətli və uzunmüddətli yanaşmaların birləşməsi «ştanq» strategiyasını təşkil edir. Digər metodlar passiv strategiya adlandırılır. Bank vəsaitnin çox hissəsini ən qısa və ən uzunmüddətli kağızlara qoyur və yalnız portfelin çox az bir hissəsini ortamüddətli qiymətli kağızlar təşkil edir. Beləliklə də, investor iki vaxt spektri arasında olur. Bu zaman uzunmüddətli qiymətli kağızlar banka yüksək gəlir gətirir. Qısamüddətli qiymətli kağızlar bankın likvidliyini təmin edir.

Bu tip siyasəti böyük investisiya portfelinə sahib olan və bu portfeldən maksimal dərəcədə qazanc əldə etmək istəyən iri banklar təqib edir. Bu metod kifayət qədər vəsait tələb edir ki, bu zaman qiymətli kağızlar bazarının və ümumilikdə iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasına böyük ehtiyac yaranır.

Risk amilinin hər biri xüsusi çəkisiyə malikdir . Risklər bal hesabı ilə qiymətləndirilir və elə bunun nəticəsində də həm bütövlükdə investisiya mühiti, həm də ayrı-ayrı risk amilləri miqdarca qiymətləndirilə bilər. Riskləri formaca müxtəlif cürə təsnifləşdirə bilərik. Bir çox dünya dövlətləri üzrə hər il amerikan LOPS firması Inteinativeness Companu USA tərəfindən dərc edilmiş yeddi cildlik «Publitical Rick Yearbook» adlı kitabında aşağıdakı risklər qiymətləndirilir. Buna misal olaraq : siyasi, maliyyə köçürmələri, ixracat və s. kimi birbaşa investisiyaları göstərmək olar. Burada risklər 12 bal sistemi üzrə qiymətləndirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Amerikan firmaları «Business Environment Rick Inteligence International» və Alman firması «Beri» riskləri 100 bal sistemi ilə qiymətləndirirlər.

İnvestisiya qoyuluşunda istifadə olunan risk anlayışı – potensial investor tərəfindən qoyulmuş vəsaitin itirilməsi deməkdir.

Aşağıdakı cədvəldə risk etmənin ənənəvi təsnifatı verilir:

Təsnifləşdirmə	Təsnifata uyğun olaraq risklərin
----------------	----------------------------------

Ənin əlamətləri	Əlamətləri
Subyektlər üzrə	<ul style="list-style-type: none"> - bəşəriyyət üzrə ümumilikdə; - ayrı-ayrı regionlar, ölkələr, millətlər; - sosial qruplar, ayrı-ayrı fərdlər; - iqtisadi, siyasi, sosial və s. sistemlər; - təsərrüfat sahələri; - ayrı-ayrı layihələr; - fəaliyyətin növləri.
İnvestisiyanın növləri üzrə	<ul style="list-style-type: none"> - maliyyə - investisiya layihələri
Təzahür sferası üzrə	<ul style="list-style-type: none"> - iqtisadi amillərin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq iqtisadi risk; - respublikanın siyasi mövqeyindən asılı olaraq siyasi risk; - sosial şəraitin dəyişməsi (çətinləşməsi) ilə əlaqədar olaraq sosial risk; - ekoloji fəlakətlərlə əlaqədar olaraq ekoloji risk; - qanunvericiliyin və normativ aktların (bazarın) dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq normativ qanunvericilik risk.
Əmələ gəlmə mənbələri üzrə	<ul style="list-style-type: none"> - konkret subyektə xas olan, onun nəzəriyyəsiindən və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qeyri-sistematik risk; - bazar konyunkturasının dəyişkənliyi ilə əlaqədar olan sistematik risk, subyektədən asılı olmayan tənzimlənməyən risk; <p>Sistematik risklər aşağıdakılara bölünür: a) qanunvericilik, qiymətin əmələ gəlməsi, normativlər, bazar konyukturası sferasında gözlənilməyən tənzimlənmə tədbirləri;</p> <ul style="list-style-type: none"> b) təbii qəzalar və fəlakətlər; v) cinayətlər; q) siyasi dəyişikliklər.

Hər bir investisiya layihələrinin reallaşdırılması gedişində risk ziyanın baş verməsi və ya layihənin səmərəliliyinin aşağı düşməsi ilə nəticələnən arzu olunmaz halların yaranması imkanı ilə əlaqədar olan qeyri-müəyyənlikdir. Belə deyə bilərik ki, risk –

layihənin reallaşdırılmasında əmələ gələn zərər və ya ziyanın ehtimalıdır. Risk aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$R = f(P,L)$$

burada, R – riskli hadisələr

P – riskin əmələ gəlməsi ehtimalı

L – riskli hadisələrin əmələ gəlməsi halında nəticənin vacibliyi.

Risk səviyyəsi ilə investisiyanın tipi arasındakı əlaqəni növbəti sxemlə təhlil edə bilərik:

TİP 3	TİP 2	TİP 1	TİP 4
Yeni istehsalın yaradılmasına investisiyalar	İstehsalın genişləndirilməsi nə investisiyalar.	Səmərəliliyin yüksəldilməsi nə investisiyalar	Dövlət orqanlarının tələbatının ödənilməsinə investisiyalar.
Riskin yüksək səviyyəsi		Riskin aşağı səviyyəsi	

2.3. Bankların investisiyalarının həcmi, dinamikası və quruluşu

İqtisadi mənbələr və bank təcrübəsində kommərsiya banklarının investisiya fəaliyyətinin formalarının təsnifatı investisiyaların forma və növlərinin sistemləşdirilməsinin ümumi meyarları əsasında həyata keçirilir, bununla belə, bank fəaliyyətinin spesifikasiyasına görə o, bəzi xüsusiyyətlərə malikdir.

Vəsait qoyuluşunun obyektinə görə - real iqtisadi aktivlərə (real investisiyalar) və maliyyə aktivlərinə (maliyyə investisiyaları) qoyuluşları bir-birindən fərqlənir. Bank investisiyaları həmçinin nisbətən xüsusi investisiyalaşdırma obyektlərinə görə də fərqləndirilə bilər: investisiya kreditlərinə qoyuluşlar, təcili depozitlərə, paylara və payçı iştiraka qoyuluşlar, qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlaka, qiymətli metallara və daşlara, kolleksiyalara, mülki və intellektual hüquqlara və s. qoyuluşlar. Qoyuluşların məqsədindən asılı olaraq, bank investisiyaları investisiyalaşdırma obyektinin bilavasitə idarə edilməsinin təminatına yönəldilən birbaşa investisiyalar və

investisiyalaşdırma obyektinin bilavasitə idarə edilməsi məqsədini güdməyən, faiz və dividendlərin axını şəklində, və ya aktivlərin bazar qiymətinin artması nəticəsində gəlir əldə etmək üçün həyata keçirilən portfel investisiyaları ola bilər. Qoyuluşların təyinatına görə isə müəssisə və təşkilatların yaradılmasına qoyulan investisiyaları və bankların təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı olmayan investisiyaları qeyd etmək olar. Qiymətli kağızlara investisiyalaşdırma üçün vəsaitlərin mənbələrinə görə bankın öz xüsusi hesabına həyata keçirilən xüsusi investisiya və bank tərəfindən müştərilərinin hesabına və onların tapşırığı ilə həyata keçirilən müştəri investisiya əməliyyatlarına bölünür. Qoyuluşların müddətinə görə investisiyalar qısamüddətli (bir ilə qədər), orta müddətli (üç ilə qədər) və uzunmüddətli (üç ildən yuxarı) ola bilər. Kommersiya banklarının investisiyaları həmçinin risklərin növlərinə, regionlara, sahələrə və başqa əlamətlərə görə də fərqləndirilir.

Bir halda ki, kommersiya bankları istehsal sahəsində fəaliyyət aparmır, bankların real investisiyaları daşınmaz əmlak, qiymətli metallar, kolleksiya predmetlərinə, bazarda gedən mülki və intellektual hüquqlara, həmçinin öz xüsusi maddi-texniki bazasının yaradılması və inkişafına qoyuluşlar şəklində həyata keçirilə bilər.

Daşınmaz əmlaka qoyuluşlar bazar dəyərinin və icarə haqlarının artımı şəklində gəlir gətirə bilər. Lakin daşınmaz əmlaka qoyuluşların həyata keçirilməsi investisiyaların kifayət qədər uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbələrinin olmasını nəzərdə tutur və bir qayda olaraq, böyük banklar üçün məqsədəuyğundur.

Daşınmaz əmlak bazarı üç əsas segmentdən ibarətdir: yaşayış binaları, təsərrüfat təyinatlı obyektlər və torpaq sahələri. Onlardan hər birində fəaliyyət göstərmək üçün alış və idarəetmə zamanı xüsusi biliklər tələb olunur ki, bu da bankın ştatında müvafiq dərəcəli peşəkar işçilərin olmasını tələb edir. Bundan başqa, qoyuluşların bu forması üçün aşağı dərəcəli likvidlik tipikdir. Buna görə də investisiya qərarlarının qəbulu üçün göstərilən bütün amillər nəzərə alınaraq, hərtərəfli informasiya və ölçüb-biçilmiş qiymətlərdirmələrə söykənməlidir.

Daşınmaz əmlak sahəsində investisiyalaşdırma obyektinin seçilməsi zamanı meyar

kimi obyektin təyinatı, yerləşməsi, ölçüsü, alış dəyəri və s. çıxış edə bilər.

Qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə qoyuluşlar banklar tərəfindən müxtəlif motivlərə görə (bazar dəyərinin artacağı, bu aktivlərin zamanla öz dəyərini saxlamaq qabiliyyəti və deməli, sığorta ehtiyatı kimi xidmət edəcəyinə, nüfuzuna görə) həyata keçirilə bilər.

Bir qayda olaraq, qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə investisiyalaşdırma yaxın gələcəkdə gəlir götürməyə yönəldilməmiş və kifayət qədər resurs bazasına malik olan və ya yetərincə qiymətləndirilməmiş aktivlərə, habelə perspektivdə yüksək gəlir götürmək üçün qeyri-müəyyən bazar qiyməti olan başqa risk aktivlərinə qoyuluşlar siyasətini aparan banklar tərəfindən həyata keçirilir. Belə banklar muzeydən geri qalmayan iri bədii kolleksiyaların sahibidir. Qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə pul vəsaitlərinin qoyulması daşınmaz əmlakla müqayisədə investisiyaların daha likvid növüdür ki, bu da onların fors-major hallarda nisbətən daha tez realizasiya imkanlarına görədir.

Bir qayda olaraq, bankların investisiyalarının ümumi həcmində real investisiyaların payı azdır.

Bankların maliyyə investisiyaları qiymətli kağızlara, başqa banklarda müddətli depozitlərə qoyuluşları, investisiya kreditlərini, pay və payçı iştirakını əhatə edir. Maliyyə bazarı inkişaf etdikcə, qiymətli kağızlara qoyuluşların əhəmiyyəti artır: borc öhdəliklərinə (veksellər, depozit sertifikatları, dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarına, hüquqi şəxslər tərəfindən emissiya edilən başqa növ öhdəliklər), pay qiymətli kağızlarına (səhmlər), törəmə qiymətli kağızlara (derivativlər). Depozit əməliyyatlarından Mərkəzi Bank tərəfindən artıq likvidliyin bağlanması üçün istifadə olunur.

İnvestisiya krediti ödənişli, müddətli və qaytarma şərtləri ilə uzunmüddətli ssuda verilməsi forması kimi çıxış edir. Bank bu zaman borcun əsas məbləğini və faiz ödənişlərini qaytarmaq hüququna malikdir, lakin təsərrüfat fəaliyyəti üzrə hüquqlar əldə etmir. Bununla belə, kreditləşdirmənin bu növü digər kredit sövdələşmələrindən müəyyən dərəcədə fərqlənir: kreditin məqsədli təyinatının

spesifikası, daha uzun müddətə verilməsi və riskin yüksək olması ilə.

İnvestisiya risklərinin azaldılması üçün investisiya kreditləşdirilməsini həyata keçirən banklar borc alanlara bir sıra əlavə şərtlər irəli sürür. Ən yayılmış şərtlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müəssisənin nəzarət səhm paketinin əldə edilməsi;
- hökumətin, etibarlı bankların maliyyə zəmanətləri ilə təmin edilməsi;
- yüksək likvidli girovla təmin edilməsi;
- payçı iştirak.

İnvestisiya krediti uzun müddətə verildiyindən, kredit sifarişinə və ya investisiya layihəsinə baxılmasının gedişində investisiya risklərinin qiymətləndirilməsi zamanı təkcə borc alanın cari krediti ödəmə qabiliyyətinin və kredit tarixinin analizi deyil, həm də müəssisənin maliyyə durumunun dinamikasının da nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya kreditləşdirilməsindən fərqli olaraq, paylara və səhmlərə qoyuluşlar bankın təsərrüfat fəaliyyətində iştirakının elə formasını təşkil edir ki, bu zaman banklar müəssisələrin və təşkilatların nizamnamə kapitalının həmsahibləri, həm də maliyyə və qeyri-maliyyə xarakterli şirkətlərin həmtəsisçiləri kimi çıxış edir.

Müəssisə və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyulan investisiyalar iki əsas növdən ibarət olur: başqa müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə qoyuluşlar və bankın öz xüsusi fəaliyyətinə qoyuluşlar. Bankın kənar müəssisələrin və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinə qoyuluşları onların əsaslı xərclərində, nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasında və ya genişləndirilməsində iştirak etməklə həyata keçirilir. Səhmlərin, payların alınması ilə nizamnamə kapitalında iştirak edərkən kommersion bankları nizamnamə kapitalının həmsahiblərinə çevrilir, səhmdarların və müəssisə iştirakçılarının qanunvericiliyə uyğun malik olduqları bütün hüquqları əldə edir. Kənar müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar da bankın təsisçilik fəaliyyətində yer alır. Bu zaman bank maliyyə və qeyri-maliyyə şirkətlərinin və onların birliklərinin təsisçisi (həmtəsisçisi) olur.

Kommersion bankları tərəfindən təsis edilən təşkilatlar əsasən maliyyə

sferasına (investisiya fondları və şirkətlər, broker firmaları, investisiya məsləhətçiləri, lizinq və faktoring firmaları, depozitar və klirinq institutları, sığorta firmaları, qeyri-dövlət təqaüd fondları, holdinqlər, maliyyə qrupları və s.) və ya xidmət sahəsinə (maliyyə məsləhətləşdirməsi, informasiya və s.) aiddirlər.

Bankların müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı aşağıdakı motivlərlə şərtlənir:

- investisiyalar üzərində maliyyə nəzarətinin təyin edilməsi;
- risklərin diversifikasiyası və bank biznesinin gəlirliliyinin artırılması;
- təsir zonasının, müxtəlif bazarlarda bankın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə müştərilərə təklif edilən xidmət növlərinin genişlənməsi;
- törəmə maliyyə institutları şəbəkəsinin yaradılması vasitəsilə resurs və müştəri bazasının genişlənməsi;
- törəmə və asılı təşkilatların kanalları vasitəsilə bankın sərəncamında olan pul axınlarının artırılması;
- əhəmiyyətli miqyasa nail olan və onların üzərində bank nəzarətini qoruyub saxlamaqla müstəqil əhəmiyyət əldə edən struktur bölmələrinin fərqləndirilməsi;
- banklar tərəfindən qeyri-profilli əməliyyatların (istehsal, maddi dəyər ticarəti və sığortalar sahəsində) aparılmasına qanunvericiliklə qadağan olunan maneələrdən yan keçilməsi.

Kənar müəssisələrin və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyulan investisiyalar - istehsal və qeyri-istehsal xarakterli ola bilər.

Bankların təsərrüfat subyektlərinin əsaslı xərclərində iştirak forması kimi çıxış edən istehsal investisiyaları - investisiya kreditlərinin təklif edilməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində müxtəlif iştirak üsulları ilə həyata keçirilir. Kommersiya bankları investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində kredit, səhmləşdirmə təklif etməklə və nizamnənə kapitalını genişləndirməklə, lizinqlə və ya bu üsulların müxtəlif kombinasiyaları yolu ilə iştirak edə bilər.

İnvestisiya layihəsinə vəsaitlər qoymaqla bank tək cə gəlir deyil, həm də yaradılan və ya rekonstruksiya edilən müəssisədə iştirak imkanı da əldə edir,

yəni müəssisənin pay və ya səhm paketi ilə sənədləşdirilən əmlakına pay mülkiyyəti hüququnu, habelə idarəetmədə iştirak haqqında müqavilənin “balansarxa” formalarından istifadə hüququnu əldə edir. İnvestisiya layihəsinə bilavasitə çıxışın olması bankın ümumi strategiya seçməkdə marağını gücləndirir, layihənin həyata keçirilməsində əməkdaşlığın və hərtərəfli yardımın möhkəmlənməsini şərtləndirir. Azərbaycan kommersiya bankları çox vaxt dividend və faizlərə deyil, kənar iqtisadi nəticələri (bazarda möhkəmlənmək, əlavə müştəriləri cəlb etmək və s.) nəzərə almaqla müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar həyata keçirir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, investisiyalaşdırmanın şərtlərindən biri kimi müəssisə üzərində nəzarətin əldə edilməsi tələbi çıxış edir. Lakin qeyri-maliyyə müəssisələrinin mülkiyyətinin banklarda həddindən çox cəmləşməsi bank risklərinin artması, bank sisteminin etibarlılığının və davamlılığının azalmasına gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar mövcud normativ və qanunvericilik aktları bankların təsərrüfatçılıq fəaliyyətində iştirakına bir sıra məhdudiyyətlər qoyur. Onlardan ilk növbədə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- qanunvericilik səviyyəsində istehsal, ticarət və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmağın qadağan edilməsi;
- başqa müəssisə və təşkilatların kapitalında bankların iştirakının öz xüsusi vəsaitlərinin 25%-i ilə məhdudlaşdırılması;
- bir hüquqi şəxsin paylarının (səhmlərinin) əldə edilməsinə qoyuluşların bankın kapitalının 10%-i ilə məhdudlaşdırılması;
- kredit risklərinə qoyulan müxtəlif məhdudiyyətlər;
- bütün təsərrüfatçı subyektlər üçün müəyyən olunan digər məhdudiyyətlər (maliyyə- sənaye qruplarında iştirakı tənzimləyən antiinhisar qaydaları, normativlər).

Bankın öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulan investisiyalar - onun maddi-texniki bazasının inkişafına və təşkilati səviyyəsinin təkmilləşdirilməsinə qoyuluşlardır. Bu qoyuluşların istiqamətləri bankın onların köməyi ilə hansı məsələləri həll etməyi nəzərdə tutmasından asılıdır. İnvestisiyalaşdırmanın istiqamətindən asılı olaraq, aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəlməsini təmin edən investisiyalar. Onlar texniki təchizatın yaxşılaşması, bank fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, heyətin təlimi, tədqiqat və işləmələrin həyata keçirilməsi hesabına bank xərclərinin azaldılması üçün şəraitin yaradılmasına yönəlir;
- bank xidmətlərinin genişləndirilməsi və diversifikasiyasına yönəldilmiş investisiyalar. Belə investisiyalar resurs və müştəri bazası genişləndirilməsini, bank əməliyyatlarının dairəsinin artırılmasını, yeni bank xidmətlərinin istehsalını təmin etməyə qadir olan yeni-yeni bölmələrin yaradılmasını nəzərdə tutur;
- dövlət tənzimləmə orqanları tələblərinə riayət etmə zərurəti ilə bağlı olan investisiyalar.

Bankın inkişafına qoyulan investisiyaların səmərəliliyinə o zaman nail olunur ki, çəkilən xərclər nəticəsində onun maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması, daha yüksək reyting kateqoriyasına keçidi təmin olunsun. Bankın kapital qoyuluşları planının işlənməsi prosesində öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulan investisiyaların həcmnin və strukturunun müəyyənləşdirilməsi dəqiq texniki-iqtisadi hesablamalara söykənməlidir. Zəruri həcmdən yüksək investisiyaların qoyulması likvidlikdə qeyri-tarazlığa, bankın gəlir bazasının azalmasına və bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

Bank investisiyalarının forma və növlərinin ən mühüm xarakteristikasını onların vəsaitlərin qoyuluşunun ümumi meyarı (sehrli üçbucaq adlandırılan “gəlirlilik - risk - likvidlik”) baxımından qiymətləndirilməsi təşkil edir. Bu, investisiyalaşdırma məqsədlərinin və investisiya dəyərlərinə qarşı irəli sürülən tələblərin ziddiyyətliliyini əks etdirir.

Qoyuluş obyektlərinin investisiya keyfiyyətləri kimi - gəlirlilik, likvidlik və risk arasında davamlı asılılıqlar mövcuddur. Bunlar orta şəkildə bir çox məlumatlarda özünü göstərir. Bu, orada öz ifadəsini tapır ki, bir qayda olaraq, gəlirlilik artdıqca likvidlik azalır və qoyuluş riski artır. Buna əsasən tədqiqatçılar müxtəlif aktivlərin investisiya keyfiyyətlərinin dəyişməsi şkalasını, matrisaları tərtib edir. Bu, aktivlərin

dəyərinin artması və ya tərəddüd etməsi, müddətləri, likvidlik perspektivləri üzrə qruplaşdırılmasıdır. Əsas investisiya keyfiyyətlərinə uyğunluq baxımından kommersiya banklarının investisiya qoyuluşları obyektlərinin xarakteristikası cədvəl 1-də gətirilmişdir.

Bu rəqəmlər onu göstərir ki, prinsip etibarilə eyni zamanda bütün meyarlara cavab verən investisiya dəyəri yoxdur. Bununla belə, təcrübədə hər hansı investisiya obyektində bütün investisiya variantlarının paradoksal birləşmələri meydana gələ bilər. Buna misal olaraq QKO-nu göstərmək olar. Uzun müddət ərzində, həm yüksək likvidlik və minimal risklə, həm də yüksək gəlirliliklə səciyyələnirdi.

2.4. İntestisiyaların səmərəliliyi və onun qiymətləndirilməsi

İntestisiya-gəlir əldə etmək məqsədi ilə uzun müddətli kapital qoyuluşudur. Bütün dünyada həm inkişaf etməkdə olan və həm də inkişaf etmiş ölkələrdə investisiyalar qoyulur.

Hər il dünya təsərrüfatında 2.0-3 trl. ABŞ dolları dəyərinə investisiya qoyuluşları həyata keçirilir. Əsas investisiya ixrac edən ölkələr dünyanın inkişaf etmiş 7 sənaye ölkəsidir- ABŞ, Fransa Almaniya, İngiltərə, İtalya, Yaponiya və Kanada.

ABŞ-dünyada ən böyük investisiya ixrac edən və eyni zamanda digər ölkələr tərəfindən investisiyalaşdırılan ölkələrdir.

Əsasən investisiyalar ayrı-ayrı ölkələrdə islahatların aparılmasına, o cümlədən, istehsal və xidmət sahələrinin özəlləşdirilməsinə sərf olunur. Özəlləşdirmə prosesi dünyanın müxtəlif ölkələrində aparılır. Hindistan və Vyetnam, Cənubi və Latın Amerikasını ölkələri, Qərbi və Şərqi Avropa ölkələri, Baltikyani və MDB ölkələrində bu proses davam edir. Bu prosesin tənzimlənməsi ilə Ümumdünya Bankı və BVF məşğul olur.

Müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatında islahatlar prosesinə onlar arasındakı müxtəliflik təsir göstərir. Beynəlxalq miqyasda ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsini

ölçmək üçün əhalinin sayına düşən ÜDM həcmindən istifadə olunur. ÜDM göstəricisi beynəlxalq təsnifata əsaslanır. Məsələn, belə ki, ÜDM-un həcmi 6-7 miyard dollar və yuxarı olarsa, bu inkişaf etmiş ölkələrə aiddir. Bu zaman ÜDM-un istifadə olunma istiqamətlərini nəzərdən qaçırmaq olmaz. Əgər istehsal həcminin artımı həmin ölkənin əhalisinin artım tempini üstələyirsə, onda ÜDM orta həyat səviyyəsini qaldırmış olur.

Ümumdünya Bankı iqtisadiyyatda dörd isahat modelini fərqləndirir.

1. Postsosialist sənayə modeli- bu model əvvəllər mərkəzləmiş qaydada planlaşdırma və bölüşdürmənin həyata keçirildiyi MDB ölkələri və Baltikyani ölkələr üçün xarakterikdir.
2. Latınamerika modeli- bu iqtisadi sabitliyin və ticarətin liberallaşdırılmasının birləşməsi ilə xarakterizə olunur. Bu Latın Amerikasını, Cənub-Şərqi Asiya, Yaxın Şərq və Şimali Afrikanın əksər ölkələrini əhatə edir.
3. Afrika modeli- Afrika ölkələrində islahatların aparılmasını əhatə edir. Bu ölkələrin iqtisadiyyatında aparılan islahatlar iqtisadi geriləmənin qarşısını almaqdan ibarətdir.
4. Asiyanın aqrar ölkələri modeli (Çin, Vyetnam) – bu model Filippin və digər bu kimi ölkələr balanslaşdırılmış artımla iqtisadi model həyata keçirirlər. Onlar kənd təsərrüfatının prioritet inkişafında digərlərindən fərqlənir. Belə ki, İndoneziya , Malaziya, Tayland yüngül və ağır sənayenin inkişafının dəqiq texnologiya ilə keçidini nəzərdə tuturlar.

ABŞ-da investisiya fəaliyyəti nisbətən sabit xarakter daşıyır. Amerika kompaniyaları-program təminatından başlayaraq biotexnologiya və xalq təsərrüfatına elektron sistemlərlə xidmətə qədər yüksək texnologiyanın işlənilməsi hazırlanması baxımından birinci yeri tuturlar. ABŞ-da insan amilinə çoxlu investisiya qoyulur.

İşləyənlərin çoxu sahibkarların tələbləri ilə əlaqədar olaraq öz ixtisaslarını artırır. Onlar yerli kolleclərdə və texniki məktəblərdə təhsil alırlar. Məsələn, kompüterdən istifadə edənlər digər işləyənlərdən orta hesabla 15% çox, kollec bitirənlər isə orta təhsillərdən 70% çox gəlir əldə edirlər. Bütün bunlar keyfiyyətin

artırılmasına və ardıcıl olaraq, buraxılan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verir.

İqtisadi islahatlarda Yapon modelinin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onun müasir səviyyə gəlib çatmasında xarici kapital əhəmiyyətli rol oynamayıb. Bunun əsas səbəblərindən biri yaponların qənaətcilliyidir. Qənaətin yüksək tempi bütünlükdə investisiyanın yüksək tempini saxlamağa imkan verir. Yaponların cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansında müsbət saldo qalır. Bu resursların bir hissəsi yenidən investisiyalaşdırmaya istiqamətlənir. Məs: Asiyaya, Asiya ölkələri ilə ticarətdə tez artan müsbət saldo bu investisiyaların maliyyələşməsinə imkan verir.

ÜDM yuxarıda göstərilmiş ölkələrdə yaradılan son məhsulun, əmtəə və xidmətlərin dəyərini xarakterizə edən yekun göstəricidir. O, müxtəlif ölkələrin iqtisadi strukturlarını, iqtisadi inkişafın tempini və səviyyəsini, əmək məhsuldarlığını və həyat səviyyəsini əks etdirir.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə 1995-ci illərdə ÜDM-in artımı 2-3,5%, Sakit okean regionunda isə 6,5-10% təşkil etmişdir. İqtisadi artımın belə yüksək tempi burada uzun illər qoruyub saxlanılır, ancaq bu regiona dünyanın ÜDM-un yarısı düşür. Burada əhalinin böyük hissəsi yaşayır və mühüm xammal ehtiyatları burada yerləşir.

Hər bir ölkənin, regionun iqtisadi müvəffəqiyyətləri çoxlu amillərlə: resursların və ehtiyatların, inkişaf modelinin, problemlərin və imkanların mövcudluğu və s. ilə müəyyən olunur.

Hər bir ölkə iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində təkcə iqtisadi və elmi-texniki potensialla deyil, öz ənənələri, insanların düşüncə tərzi və s. ilə özünə yer tutur. İqtisadi artımın mənbələri arasında siyasəti də az əhəmiyyət daşıyır. Ayrı-ayrılıqda hər bir müəssisənin və bütövlükdə cəmiyyətin tələbatını düzgün və vaxtılı-vaxtında əks etdirməklə o, iqtisadi artımı aktivləşdirə bilər. Təkcə investisiyanın həcmi öz-özünə iqtisadi artımın problemlərini həll edə bilmir. Əsas lazımdır ki, onlar nə qədər səmərəli istifadə olunur.

İnvestisiyanın planlaşdırılması və həyata keçirilməsinin nəticələri investisiya layihələri adlanır. Bununla yanaşı olaraq, istənilən layihəni reallaşdırmazdan əvvəl onu seçirlər. Sonra isə onu layihələndirir, hesablayır və müəyyənləşdirirlər. Başlıca isə, onun səmərəliliyini qiymətləndirirlər. Bu ilk öncə layihəyə çəkilən xərclər və onun həyata keçirilməsi nəticələri əsasında qiymətləndirilir. Bu məqsədlə layihə qərarların hazırlanması və əsaslandırılması üçün istifadə olunan metodoloji vasitələrin məcmusu kimi investisiya layihələrinin təhlili və ya layihə təhlili istifadə olunur.

İnvestisiya qərarların qəbul edilməsi prosesində layihə təhlilinin cəlb edilməsi ona görə vacibdir ki, bu seçim qeyri müəyyən şəraitdə həyata keçirilir. Təhlil olunacaq obyektin vəziyyəti haqqında tam və ya müəyyən qədər informasiya olmadıqda vəziyyət mürəkkəbləşə bilər, yəni xarici və daxili mühitin təsiri altında onun vəziyyətində bu və ya digər mürəkkəb hadisələr baş verir. Belə bir təhlilin prosedurası və metodları layihələndirmə problemlərinin alternativ həll variantlarının gətirilməsinə, onlardan hər birinə görə qeyri-müəyyənliliyin aşkara çıxarılmasına və səmərəliliyin bu və ya digər meyarları ilə onların müqayisəsinə istiqamətlənibdir.

Layihə təhlili hər şeydən əvvəl investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinə və onun reallaşmasından əldə olunacaq qazanca düşən xərclərin müqayisəsini əks etdirir. Ancaq istənilən layihədən əldə olunan qazanca və onun həyata keçirilməsinə çəkilən xərclərin çoxsaylı olması hesablanmanı mürəkkəbləşdirir. Nəticədə isə, gəlirliyin müəyyən edilməsi investisiya layihəsinin bütün mərhələ və fazalarını əhatə edən uzun, çoxmərhələli və əməktutumlu bir prosesə çevrilir. Təhlil layihənin işlənilməsinin bütün mərhələlərində və xüsusilə də texniki-iqtisadi əsaslandırma və ya investisiya layihəsinin biznes planının tərtib olunması zamanı yerinə yetirilir.

İnvestisiyalaşdırma ilə əlaqədar fəaliyyət üçün başlanğıc nöqtə dövründən əvvəl həyata keçirilən layihənin reallaşma imkanlarının təhlilidir. İnformasiyanın kəmiyyətə qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan bu başlıca alət layihənin ideyasının konkret təhlilə çevrilməsi üçün zəruridir. İnvestisiya imkanlarının müəyyən edilməsinə (təbii və digər resursların təhlili əsasında yenidən olunmuş

investisiyalaşdırma imkanları haqqında informasiya təchizatı yolu ilə) investisiya fondlarının (digər institutların) səfərbər olunması, bir neçə istehlak mallarına olan potensial tələbat, yeni yaradılan istehsalatlarının (obyektlərin) ətraf mühitə təsiri, (milli və xarici iqtisadiyyatın digər sektorları ilə mümkün qarşılıqlı əlaqələri), diversifikasiya imkanları, ümumi investisiya konyukturası, sənaye siyasəti, ixrac imkanları, əmək və material resursları ilə təminatı daxildir.

Bu mərhələdə onu bilmək lazımdır ki, burada investisiya layihəsinin bütün iştirakçılarının fəaliyyət şəraiti və nəticələri müqayisə olunur. Burada mühüm əhəmiyyət ondan ibarətdir ki, istehsal prosesinin xərc strukturunda və həcmində mövcud dəyişikliklər və nəticələr layihəni reallaşdırmadan tez-tez baş verir. Bu faktın inkaredilməsi yanlış nəticələrə və qərarlara gətirib çıxara bilər.

Deməli, investisiyalaşma – kapital yatırımları baxımından istənilən cəmiyyət üçün əvəz olunmaz əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, bu proses gələcək ilə bilavasitə bağlı olur. Bu günkü cəmiyyətin durumunu, keçmişdə olan layihələrin uğurlu nəticəsi kimi qəbul etmək olar. Hal-hazırda işə qoyulmuş bu günkü layihələr gələcək öz nəticəsini verəcək və dəyərləndiriləcəkdirlər. Buna görə də uzunmüddətli investisiyaların layihələrinin tətbiqində elə dəqiq hesabatlar aparmaq lazımdır ki, sosial-ictimai cəhətdən cəmiyyətə minimum dərəcədə az ziyan dəysin. Buna görə də hər bir vətəndaşın borcudur ki, layihələndirmədə şəxsi maraqlardan öncə, ictimaiyyətə olan təsirinin mümkün qədər mənfi olmamasına nəzər yetirsin.

Bu işdə, ümumdünya maliyyə təşkilatları, o cümlədən inkişaf etmədə olan ölkələr üçün – YUNİDO, EBRR, ASİA BANKI öz investisiyalarının müsbət nəticə verməsindən ötrə “layihə” prinsiplərinə kapital yatırımları həyata keçirirlər.

Beləliklə, layihə dedikdə ilk növbədə aşağıdakı müddəaları bilmək lazımdır:

- Konkret nəticələrə nail olmaq üçün məqsədin düzgün qiymətləndirilməsi
- Müəyyən, bir-biri ilə əlaqəli olan hərəkətlərin düzgün idarə edilməsi
- Layihənin başlanma və bitmə vaxtlarının dəqiq təyin edilməsi

Yuxarıda deyilənlərdən çıxış edərək demək olar ki, “layihə fəaliyyəti” və “investisiya fəaliyyəti” arasında ziddiyyət yoxdur.

Layihələrin idarə edilməsinə aparılmış mövcud elmi işlərin çox böyük köməyi dəymişdir. Beləki, bu işlərdə alimlər layihənin idarə edilməsində metodoloji təşkilatçılığın, planlaşdırılmanın, idarəetmənin, insanların və maddi vəsaitlərin layihənin həyatı dövrünə təsiri baxımından mütləq diqqət verilməsini vacib saymışlar. Alimlər öz mülahizələri ilə demək istəyirdilər ki, investisiya layihəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün yeni, təkmilləşdirilmiş metodların, texnika və texnologiyaların tətbiqi çox vacibdir.

III FƏSİL-Bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Bank strukturunda investisiya problemləri və həlli yolları

İnvestisiya fəaliyyətinin müsbət nəticələrindən biri də bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq probleminin həlli ilə bağlıdır. Məşğulluq haqqında qərb alimlərinin (C.Seyin, C.Keynsin) fikirlərinə tam uyğun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, investisiya ilə məşğulluğun son dərəcə sıx və qarşılıqlı əlaqəsi mövcuddur. Belə ki, investisiya qoyuluşunda son məqsəd maksimum mənfəət əldə etməkdirsə, buna nail olmağın başlıca vasitəsi isə ölkədə məşğulluğun tənzimlənməsidir. Bunun üçün ölkənin malik olduğu milli sərvətlərdən tam və səmərəli istifadə edilməsi lazımdır. Cəmiyyətə istənilən həcmdə maddi nemətlər istehlak etmək və onun müqabilində xidmətlər göstərmək kimi problemlər investisiya qoyuluşlarının həcmindən və strukturundan bilavasitə asılıdır. Güclü iqtisadi potensiala malik olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, istehsalın genişləndirilməsi, onun artım tempinin sürətləndirilməsi, bu sahədə çalışanların sayının getdikcə azalmasına, xidmət sferasında isə çalışanların sayının getdikcə azalmasına, xidmət sferasında isə çalışanların sayının artmasına gətirib çıxarır. Məhz buna görə də ölkədə daxili və xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması əsasən iki istiqamətdə həyata keçirilməlidir. Birinci növbədə istehsal strukturunu bazar tələbatına səmərəli uzlaşdırmaq, idxalı azaltmaq və ixracı isə çoxaltmaq, digər tərəfdən isə istehsalın hər bir mərhələsində müvafiq sosial infrastrukturun inkişafının təmin edilməsidir. Aydındır ki, hər bir sahibkar öz fəaliyyətində lazımı qazanc-mənfəət əldə etmək fikrindədirsə, o, istər-istəməz istehsal heyətinin sosial vəziyyətini, xüsusilə əmək şəraitinin getdikcə yaxşılaşdırılmasını təmin etməlidir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının bazar modelinə keçməsi bir çox sosial problemlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Bunlardan biri də məşğulluq problemidir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bu problem daha da kəskin xarakter almış və məşğulluğun təmin edilməsi, sosial siyasətin ən başlıca istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Məşğulluq dedikdə, əhalinin yaşayış vasitələri

əldə etmək üçün hər hansı faydalı fəaliyyətlə məşğul olunmasını başa düşürük. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin məşğulluğunun təmin olunması problemlərinin mürəkkəbliyi ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, keçən əsrin 80-ci illərində məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində buraxılmış səhflər əmək ehtiyatlarının bir qisminin işlə təmin olunmasına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Digər tərəfdən son illər respublika iqtisadiyyatında yaranmış ictimai-sosial vəziyyət, dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin tamamilə və ya qismən dayanması, az səmərəli və səmərəsiz iş yerlərinin ləğv edilməsi əhalinin məşğulluğuna mənfi təsir göstərir.

Respublikamız keçmiş SSRİ-nin tərkibində olanda əmək qabiliyyətli əhalinin ictimai istehsala cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi demək olar ki, həyata keçirilmirdi. Lakin müasir dövrdə respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində olması, Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın 20%-nin işğalı və bir milyondan artıq qaçqın və köçkünün mövcudluğu ciddi surətdə məşğulluq problemlərini yaratmışdır. Göstərmək lazımdır ki, işğal olunmuş torpaqlarda 300 mindən çox iş yeri itirilmişdir. Eyni zamanda, bir çox müəssisələrin işləməməsi və ya tam gücü ilə işləməməsi ilə əlaqədar olaraq bu sahələrdə məşğul əhalinin çox hissəsinin əmək haqqı qismən ödənilməklə və ya ödənilməməklə məzuniyyətə çıxmasına səbəb olmuşdur.

Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından məlum olur ki, son illərdə ictimai istehsalda məşğulluğun artım tempi əmək qabiliyyətli əhalinin artım tempindən nəzərə çarpacaq dərəcədə geri qalır. Belə ki, 1990-cı ildə əmək qabiliyyətli əhalinin iqtisadiyyatda məşğul olmayan hissəsi 84,1 min nəfər və ya 2,0% olduğu halda 1999-cu ildə isə 332 min nəfər və ya 7,9% olmuşdur.

Göstərmək lazımdır ki, 1990-cı ilə nisbətən 1999-cu ildə məşğul əhalinin iqtisadiyyat sahələri üzrə bölgüsü sənayedə 11,2%, tikintidə 4,8%, kənd təsərrüfatında 2,6%, təhsildə 3,5%, səhiyyə və sosial təminatda 2,3%, ticarət və ictimai iaşədə, maddi texniki-təchizat və satışda 13,7%, maliyyə, idarəetmə orqanlarında və digər sahələrdə 14,2% artmışdır. Deməli, məşğulluq ticarətin, idarəetmə orqanlarının və digər sahələrin hesabına artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, işsiz əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində 1991-ci ildə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində «Baş məşğulluq idarəsi» yaradılmışdır ki, bu da son illərdə mühüm işlər görmüşdür. Belə ki, bu idarənin təşəbbüsü ilə respublikamızın bir neçə iri şəhərlərini əhatə edən «Əmək yarmarkalarında» minlərlə insan iştirak etmiş və onların çoxu işlə təmin edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublika iqtisadiyyatının inkişafı ilk növbədə pul-kredit sahəsində radikal islahatların aparılmasından və bu sahədə investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsindən asılıdır. Ölkə iqtisadiyyatına investisiya resurslarının axını əsasən neft-qaz sənayesinə yönəldilməsi nəticəsində digər sahələrdə investisiya «qıtlığı» olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın aqrar sahəsində investisiya qıtlığı perspektiv dövrdə ərzaq probleminin həllində müəyyən çətinliklər törədə bilər. İnvestisiya qoyuluşlarının aqrar sahədə qıtlığı son nəticədə kənd təsərrüfatında kütləvi işsizliyin yaranmasına səbəb ola bilər. Kənd təsərrüfatında bu problemin həlli istiqamətlərindən biri aqrar sahəyə daxili və xarici investisiyaların cəlb olunmasını sürətləndirməkdən, səmərəli investisiya mühitinin formalaşmasından ibarətdir.

Son illər respublikamızda aqrar istehsalını stimullaşdırılması xeyli aktivləşdirilmişdir. Göstərmək olar ki, pambıqtəmizləmə zavodlarının özəlləşdirilməsi və xarici kapitalın buraya cəlb olunması, Bakı tütün kombinatına 50 mln. ABŞ dolları məbləğində xarici investisiyaların qoyulması respublikamızda aqrar sənayenin inkişafına müsbət təsir etmişdir. Bu sahədə investisiya qoyuluşu emal sənayesində 700 iş yerlərinin bərpasına, aqrar sahənin tütüncülük bölməsində isə 20 mindən çox kənd əhalisinin cəlb olunmasına, pambıqçılıq rayonlarında işsizliyin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərmişdir.

İnvestisiya qoyuluşları ümumi tələbata, milli daxili məhsulun həcminə və məşğulluğa təsir göstərir. Əhalinin gəlirləri, onun dinamikası ölkədə makroiqtisadi proseslərin həyata keçirilməsinə və tənzimlənməsinə də təsir edir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, neft müqavilələrinin imzalanması, müştərək müəssisələrin yaradılması xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoymaq marağını xeyli gücləndirmişdir. Belə ki, 2000-

2014-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan ümumi investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 65,0 faiz təşkil etmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən daxili investisiyaların həcmi ilbəil artmış, yəni 2000-ci ildəki 460,3 milyon manatdan 2014-cü ildə 12715,0 milyon manata çatmış və ya 27,6 dəfə artmışdır (cədvəl 3.1).

Cədvəl 3.1

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların artım dinamikası

	İllər			
	2000	2005	2010	2014
İnvestisiya qoyuluşu bütün mənbələr üzrə, mlyn.manat	1289,8	6733,4	14118,9	21890,6
Ondan:				
Xarici investisiyalar, mlyn.manat	829,5	4628,5	6619,7	9175,6
faizlə	64,3	68,7	46,9	41,9
Daxili investisiyalar, mlyn.manat	460,3	2104,9	7499,2	12715,0
faizlə	35,7	31,3	53,1	58,1

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015, Bakı, 2015,səh.407

İnvestisiya qoyuluşu Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə və davamlı inkişafında müstəsna rol oynayır. Son 11 ildə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarına və “Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası çərçivəsində innovativ layihələrə 202 milyard ABŞ dolları civarında investisiya qoyulmuşdur.

2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar 17,0 dəfə, əsas kapitala yönəldilən vəsaitlər 18,2 dəfə, ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 12,5 dəfə, müəssisələrin və təsərrüfat təşkilatlarının məfəəti

43,0 dəfə artmışdır. K.Marks, A.Smit, D.Rikardo və digər tanınmış iqtisadçı alimlərin fikrincə, iqtisadiyyata investisiya yüksək gəlir (mənfəət) əldə etmək məqsədilə cəlb edilir. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların fəallığı və iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri qənaətbəxş olmamışdır. Belə ki, təhlil olunan dövrdə investisiyaverimi (1 manat investisiya qoyuluşuna düşən ÜDM istehsalı) orta hesabla cəmi 21 qəpik və kapitalverimi (1 manat əsas kapitala düşən ÜDM istehsalı) – 28 qəpik, investisiyanın rentabelliği – 10,3 faiz və əsas kapitalın rentabelliği – 13,4 faiz təşkil etmişdir. (Cədvəl 3.2).

Cədvəl 3.2

**2000-2014-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən
investisiyaların iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi**

Göstəricilər	Ölçü vahidi	İllər			
		2000	2005	2010	2014
1. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar	Milyon manat	1289,8	6733,4	14118,9	21890,6
2. Əsas kapitala yönəldilən vəsaitlər	.*-	967,8	5769,9	9905,7	17618,6
3. Ümumi daxili məhsul	.*-	4718,1	12522,5	42465,0	58977,8
əvvəlki ilə nisbətən artım		471,4	2615,5	2022,4	795,8
4. İqtisadiyyatda mənfəət	.*-	539,9	2133,1	19112,1	23210,0
əvvəlki ilə nisbətən artım	.*-	-	357,1	1393,4	2426,5
5. Investisiya verimi	manat	0,37	0,39	0,14	0,04
6. Kapitalverimi	.*-	0,49	0,45	0,20	0,05
7. Investisiyanın rentabelliği	faiz	-	5,3	9,9	-38,5

8.Əsas kapitalın rentabelliği	.*-	-	6,2	14,1	-13,8
-------------------------------	-----	---	-----	------	-------

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan statistik göstəriciləri 2015, Bakı, 2015, səh. 39, 41,407 və 537 əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Son zamanlar dünya da baş verən iqtisadi proseslər bir daha onu göstərir ki, real sektorun güclü olduğu və iqtisadi strukturun daha sağlam olduğu ölkələr rəqabətə tab gətirə bilər. Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın dayağının real sektor olduğu və ölkənin iqtisadi artımında maliyyə və bank sektorunun nə qədər önəmli olduğu bir daha üzə çıxır. Azərbaycanda real sektorun inkişafı üçün son zamanlar bir sıra islahatlar həyata keçirilir. Ancaq burada bəzi çatışmazlıqlar mövcuddur. Bunlardan əsas və ən önəmli olan iki məsələyə toxunmaq istərdim.

Birincisi kommertiya banklarında faizlərin yüksək olması, ikincisi isə maliyyə bazarının və birjanın inkişaf etməməsidir. Bunun uzun müddətli investisiya qoyuluşlarına mənfi təsiri var. Birincisi investisiya qoymaq istəyən şəxs yüksək kredit faizi ilə borçlanmaq məcburiyyətində qalacaq və təbii ki bu da həmin şəxsin yüksək məbləğdə faiz xərclərinə, səbəb olacaq ki bu investisiya qoyuluşundan imtinaya səbəb olabilsin. Digər tərəfdən maliyyə bazarlarının xüsusi ilə birjanın inkişaf etməməsi bu işin az xərclə gerçəkləşməsinə dəstək olmayacaqdır. Bunun üçün hələ Amerika da 1933-cü ildə qəbul edilmiş Glass-Steagall Akt'ı o zaman Amerika da kommertiya və investisiya bankları arasında fərq ortaya qoymuşdur. Bu isə Amerika da investisiya banklarının inkişafına və kommertiya bankları ilə investisiya banklarının ayrı ayrılıqda rəqabət mühitinin qorunmasına yardımcı olmuşdur. Hətta o zamanlar Amerika da infrastruktur layihələrinin inkişafında və reallaşmasında investisiya bankları önəmli paya sahib olmuşdur.

Bu qanun eyni zamanda bank və digər maliyyə xidmətlərini bir birindən ayırmışdır. Məsəl üçün kommertiya bankları dövlət tərəfindən ixrac edilən qiymətli kağızların satışını edə bilərdi. Ancaq şirkətlərin ixrac etdiyi qiymətli kağız satışına və vasitəçilik fəaliyyətinə izin verilmirdi. Eyni zamanda kommertiya bankları daşınmaz

əmlak fəaliyyətini və sığorta fəaliyyətini gerçəkləşdirə bilməzdi. Bu sadaladığımız fəaliyyətlər investisiya banklarına məxsus idi. 1980 və 1982-ci illər də bu qanunun tədricən ortadan qalxması üçün aktlar qəbul edilmişdir. Ən son isə 1999-cu ildə qəbul edilən Gramm-Leach-Bliley Akt'ı ilə Glass-Steagall Akt'ı ortadan qalxmışdı və Amerika Mərkəz Bankı kommersion banklarına sığorta və qiymətli kağız satma izni vermişdir. ABŞ'in ən yüksək aktivə sahib olan banklarından biri olan Citigroup olmaqla bir neçə öndə gələn maliyyə institutlarına yeni maliyyə törəmələri yaratmaq və ticarətini etmək imkanı vermişdir.

Hətta 2008-ci ildə dünyada yaşanan maliyyə böhranında bu qanunun ortadan qalxmasında bir səbəb olduğu vurğulanmışdır. Çünki o müddətdə kommersion banklarının verdiyi ipoteka krediti sonrası təminat aldığı zəmanətləri paketləyib qiymətli kağız halına dönüştürərək yenidən birjalarda satışı üçün investisiya bankları kommersion banklarından satın alaraq onların birjalarda satışını həyata keçirmişdir. Beləliklə bu problemlər böyük bir risk ünsürünü ortaya qoymuşdur.

Ancaq 2010-cu ildə Dodd Frank Qanunu'nun 619-cu maddəsi olan Volcker Qaydası irəli sürüldü. Bu qanun Glass-Steagall Qanunu'nun yeni və müasir forması olaraq bilinsədə o qanunun qəbul edilməsi təsdiqini tapmadı. Ancaq hələdə kommersion bankları ilə investisiya bankları arasında bir sıra fərqlər ortadadır və bu onların rəqabət mühitinin sağlamlaşdırılmasına və ayrı ayrılıqda inkişafına təkan verən qaydalardır. Təbii bununla yanaşı investisiya bankları ümumiyyətlə maliyyə bazarlarının inkişaf etdiyi və sənayenin inkişaf etdiyi ölkələrdə daha çox tərcih ediləndir. Ancaq düşünsək ki, Azərbaycan da sənayenin inkişafı zəifdir, kommersion bankları bank sektorunda təkdir və rəqabət mühiti istənilən səviyyədə deyil, onda belə bir bankların yaradılmasına böyük ehtiyac duyulur.

Hal hazırda dünyada gedən proseslər və neftin qiymətinin sürətli düşməsi və inkişaf etmiş bəzi ölkələrin makroiqtisadi dayaqlarının daha sağlam və daha güclü olması digər dövlətlərin də buna önəm verməsinə və real sektoru, yəni makroiqtisadi dayaqları gücləndirməyə ehtiyac var. Azərbaycanda da real sektorun inkişafı üçün ilk növbədə bank sektorunda faiz və müddət məsələsinin önəmli ölçüdə həllinə və

birjanın inkişafına ehtiyac var. Bunun üçün investisiya bankları yaradaraq bir növ şirkətlərin maliyyə ehtiyaclarının təmin edilməsində daha az xərclə səhm və istiqraz yolu ilə şirkətlərin maliyyə çatışmazlığını aradan qaldırmaq olar. Təbii ki, burada digər məsələ ondan ibarətdir ki, əmanətləri olan şəxslərlə maliyyə dəstəyinə ehtiyacı olan şəxslərin və ya şirkətlərin arasında güvən yaratmaq üçün investisiya bankları vasitəçilik misiyasını öz üzərlərinə götürəcəkdir. Burada digər məsələ şirkətlərin maliyyə hesabatlarının daha doğru və beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasını ortaya qoyacaqdır.

Digər tərəfdən şirkətlər daha ucuz kredit dəstəyi alacaqdır. Daxili və xarici bazarlardan istiqraz yolu ilə orta və uzun müddətli maliyyə ehtiyacını qarşılıyacaqdır. Eyni zamanda, investisiya bankları xarici və yerli şirkətlərə məsləhət xidməti verəcəkdir. Ən önəmli məsələlərdən biri də bir şirkətin maliyyə ehtiyacını qarşılıyan zaman əgər bir bank çox yüksək məbləğdə kredit vermək istəmədiyində bu riski azaltmaq üçün sendikat krediti formalaşdıraraq bir neçə bank bu riski aralarında bölüşdürə bilirlər.

Eyni zamanda sənaye şirkətlərinin edəcəyi investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün məsləhət xidmətləri də təklif edə bilərlər. Bu vəziyyət şirkətlərin uzun müddətli investisiya layihələrini daha az xərclə borçlanaraq reallaşmasına yardımcı olub bilər. Kommersiya banklarının yüksək faizlə kredit vermə imkanlarını azalda bilər. Bu son nəticədə, ölkənin real sektorunun inkişafına və şirkətlərin maliyyə tablolarının şəffaflığına və vətəndaşlara açıq olmasına gətirib çıxara, birjanın inkişafına təkan verə bilər. İnsanların şirkətlərin ixrac etdiyi qiymətli kağızları almağa sövq edə bilər. Investisiya bankları bu mövzuda şirkətlər və vətəndaşlar arasında vasitəçi olaraq hər iki tərəfin riskini daşımaqla onlarda güvən ünsürünü yaradabilir.

Təbii burda dünya ölkələrinin son zamanlar önəm verdiyi məsələləridə diqqətdə saxlamaq lazımdır. Bunlar "mal varlığı"na bağlı kredit riski məlumatlarının verilməsindəki problemlərin ortadan qaldırılması, bankların risklərin idarəedilməsini düzgün aparması, kredit dərəcələndirmə qurumlarının diqqətlə izlənilməsi, birinci və ikinci bazar alətləri arasında strukturun gücləndirilməsi təmin etmək, nəzarət

qurumlarının bazarları və maliyyə institutlarının izləmə istiqamətlərinin genişləndirilməsi, nəzarət qurumlarının beynəlxalq işbirliyinin sağlamlaşdırılması önə sürülən məsələlərdir.

Düzdür bu gün Azərbaycanda bir sıra bankların investisiya departamenti fəaliyyət göstərir ancaq bu kommersiya banklarında faizlərin yüksək olması və paralel olaraq depozit qəbul etməsi, eyni zamanda birjanın zəif olması o departamentlərin işinə kölgə salır. Bugün Türkiyədə də, belə departamentlər kommersiya banklarının nəzdində var. Əsas yaranma səbəbi isə kommersiya banklarının birbaşa olaraq birjalarda alım-satıma vasitəçilik edə bilməməsidir. Kommersiya bankları nəzdində yaradılan investisiya departamentləri tam olaraq investisiya banklarının fəaliyyətlərini gerçəkləşdirmədikləri üçün qeyri-formal xarakter daşıyır. Ona görə də, kommersiya banklarının nəzdində yaratmaqdan daha birbaşa investisiya banklarının yaradılması daha doğru qərar olardı.

Bütün bunları diqqətə alsaq, qurulacaq investisiya bankları Azərbaycan da maliyyə bazarının inkişafına, investisiyaların artmasına, mühasibat və audit sisteminin inkişafına, maliyyə şəffaflığının artırılmasına, rəqabət mühitinin yaradılmasına, kommersiya banklarında kredit faizlərinin azalmasına, vətəndaşların maliyyə bazarına olan güvəninin artmasına, sənaye sektorunun inkişafına və digər bir sıra önəmli məsələlərin həllinə kömək edəcəkdir.

3.2. Bankların investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bankların da göstəriciləri artır, investisiya fəaliyyətləri genişlənir. Lakin bu məsələnin bir tərəfidir. İndi sual oluna bilər ki, kommersiya banklarının özləri bu iqtisadi inkişaf potensialından səmərəli istifadə edirlərmi? Yaxud bankların investisiya fəaliyyəti ölkədəki iqtisadi inkişaf tempi ilə uzlaşdırılıbmı? Təbii ki, bu sualların cavablandırılması üçün geniş təhlil və müqayisələrə ehtiyac vardır. Həm də, o məsələlərə diqqət yetirilməlidir ki, bankların hansı göstəriciləri hansı makroiqtisadi göstəricilərlə müqayisə edilməlidir. Belə müqayisə üçün beynəlxalq maliyyə

institutlarının, mərkəzi bankların metodologiyalarından istifadə məqsədə uyğundur. Bu baxımdan sözü gedən uzlaşma səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə bank aktivlərinin artım tempi ilə əsas makroiqtisadi göstərici olan Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artım tempinin müqayisəsi aparılmalıdır.

Əhaliyə verilmiş kreditlərin həcmi, məhsul çeşidi və borcalanların sayı müntəzəm olaraq artır. 2013-cü ildə əhalinin yetkinlik yaşına çatmış hər 1000 nəfərinin 1,244 ədəd, 2014-cü ildə 1259, cari ilin I-ci rübün sonuna 1273 ədəd kredit və əmanət hesabı olmuşdur.

Bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi, həmçinin əhalinin və korporativ sektorun banklara etimadının artırılması məqsədilə AMB tərəfindən bank xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi istiqamətində nəzarət tədbirləri görülmüşdür. Maliyyə maarifləndirilməsi sahəsində AMB banklar, beynəlxalq təşkilatlar və dövlət qurumları ilə birgə silsilə tədbirləri davam etdirmişdir.

2014-cü ildə bank sektorunda təmərküzləşmənin azalması meyli davam etmişdir. Aktivlərin həcminə görə ilk beş bankın aktivlərinin sektor üzrə aktivlərdə payı il ərzində 0.2 f.b. azalaraq 54.8% təşkil etmişdir. Kreditlərin həcminə görə ilk 5 bankın kredit porfelinin sektor üzrə cəmi kreditlərdə payı 2009-cu illə müqayisədə 12 f.b. azalaraq 54% olmuşdur. Kapitalın həcminə görə ilk 5 bankın sektor üzrə məcmu kapitalda payı 1.9 f.b. azalaraq 45.8% olmuşdur.

Təmərküzləşmənin qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan HHİ bank sistemində aşağı səviyyədə təmərküzləşməni göstərir. Bankların sektor üzrə aktivlərdə, kreditlərdə və əmanətlərdə payına görə HHİ 1500-dən azdır və aşağı səviyyədə təmərküzləşmiş bazarı tərənnüm edir.⁹ Belə ki, 2014-cü ilin yekunlarına əsasən aktivlərdə, kreditlərdə və cəmi əmanətlərdə payına görə HHİ müvafiq olaraq 1406, 1356 və 1239 olmuşdur (2013-cü ilin sonuna müvafiq olaraq 1426, 1482 və 1180).

2014-cü ildə bankların öhdəliklə 24% (2013-cü ildə 22%) artaraq 01.01.2015-ci il tarixinə 21 023 mln. manat təşkil etmişdir.

Bu biril ərzində bankların qeyri-maliyyə korporativ müştərilərdən və əhalidən cəlb olunmuş vəsaitləri 25% artaraq (ötən ilin müvafiq dövründə 15% artım) 11 090 mln. manata çatmış və cəmi öhdəliklərin 53%-ni təşkil etmişdir. İl ərzində əhalinin əmanətləri 11% artaraq 6.9. mlrd. manatı ötmüş, bank sektorunun öhdəliklərində payı isə dövrün sonuna 33% təşkil etmişdir. Dövr ərzində müddətli əmanətlər 585 mln. manat (11.6%), tələbli əmanətlər isə 116 mln. manat (10.4%) artmışdır. Milli valyutada əmanətlərin xarici valyutada əmanətlərlə müqayisədə daha sürətlə artması tendensiyası davam etmişdir. 2014-cü ildə manatla əmanətlər 13.4% artaraq ümumi əmanətlərin 61%-ni təşkil etmişdir.

Azərbaycan bank sektorunun qeyri-rezident bank və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından cəkb edilmiş vəsaitləri 47% artaraq 4781 mln. Manat səviyyəsinə yüksəlmişdir (2013-cü ildə bu növ vəsaitlər 44% artmış və 01.01.2014-cü il tarixinə 3259 mln. manat olmuşdur). Xaricdən cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmi sektor üzrə aktivlərin 19.0%-ni təşkil edir.

Sektor üzrə aktivlərin strukturu Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən makroprudensial siyasət, manatın məzənnəsinin korreksiyası və digər makroiqtisadi çağırışlar və digər amillərin təsirinə məruz qalır.

Aktivlərin strukturunda kreditlərin dominant mövqeyi qalsa da, onların payı azalır. Sektor üzrə kreditlərin aktivlərdə payı 01.01.2015-ci il tarixinə 68% təşkil edir 2014-cü il ərzində aktivlərdə kreditlərin payının 2 f.b. azalması investisiyaların və likvid aktivlərin payının müvafiq olar 1 f.b. artması fonunda baş vermişdir. Keçən ilin I-ci rübündə kreditlərin aktivlərdə payının azalması tendensiyası davam etmişdir. 01.04.2015-ci il tarixinə portfelin aktivlərdə payı 66% təşkil etmişdir.

Sektorun kredit portfeli 2014-cü il ərzində 21.2% artaraq dövrün sonuna 17 175 mln. manat təşkil etmişdir (müqayisə üçün 2013-cü ildə kredit portfelinin artım tempi 32.7% olmuşdur). Kreditlərin artımı əsasən sistem əhəmiyyətli banklar hesabına baş vermişdir. Keçən ilin I-ci rübündə kredit portfeli nominal olaraq 11.3% artaraq (ötən ilin I-ci rübündə 3.1%) 20.6 mlrd. manata çatmışdır. Məzənnə fərqlərini nəzərə almadan portfelin real həcmi rüb ərzində dəyişməmişdir.

Manatla kreditləşmənin genişlənməsi kredit portfelinin strukturunda payının artmasına səbəb olmuşdur. Xarici valyutada olan kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi çəkisi 2009-2014-cü illər ərzində 42%-dən 27%-dək azalmışdır. Lakin, keçən ilin I-ci rübündən banklar açıq valyuta mövqeyinin tənzimlənməsi məqsədilə kredit portfelinin valyuta strukturunun dəyişməsinə başlamışlar. Rüb ərzində xarici valyutada kreditlər 27.4% artmış, portfeldə payı 14 f.b. artaraq 41% çatmışdır.

2014-cü il və 2015-ci ilin 1-ci rübü ərzində kredit portfelinin sahəvi strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunmamışdır. Ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlərin ümumi portfeldə payı yüksək olaraq qalır. Eyni zamanda, bankların hüquqi şəxslərə verdiyi kreditlərin sahəvi strukturu dəyişir, istehsal sahələrinin kreditləşməsinə maraq artır. 2010-cu ildən başlayaraq ticarət və xidmət sektoruna verilən kreditlərin payı 24.1%-dən 2014-cü ilin sonuna 14.5%-dək azalmış, inşaat, əmlak, sənaye və istehsal sektorlarına verilən kreditlərin payı isə artmışdır.

Mərkəzi Bankın banklar arasında apardığı sorğulara əsasən iqtisadi subyektlərin bank kreditlərinə tələbi gələcəkdə də yüksək qalacaqdır. Eyni zamanda, cari və növbəti illərdə kredit portfelinin dinamikasına və strukturuna ənənəvi amillərlə (biznes tsikli, mövsümi və s.) yanaşı, AMB-nin prudensial tələblərin (həm kreditlərin anderraytinqinə dair, həm də normativ tələblər) təsir edəcəkdir. Bankların kapitalının minimal məbləğinə dair AMB-nin tələbinin sərtləşdirilməsi kapitalın artım tempinin sürətlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki, AMB-nin qərarına əsasən 01.01.2015-ci il tarixinə bankların məcmu kapitalı 50 mln. manatdan az olmamalıdır.

Nəticədə bank sektorunun kapitalı 2014-cü il ərzində 25% (843 mln. manat) artaraq 4269 mln. manata çatmışdır. Bu proses cari ilin 1-ci rübündə davam etmişdir: ilin əvvəlindən sektor üzrə kapital 4% artmışdır. Rüb ərzində kapitalın dinamikasına cari ilin mənfəəti məhdudlaşdırıcı təsir etmişdir.

Bank sektorunun məcmu kapitalının artması kapitallaşmanın nisbi göstəricilərinin yüksəlməsi ilə müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildə kapital adekvatlığı əmsalı 1.1. f.b., leverec əmsalı isə 0.7 f.b. artaraq 01.04.2015-ci il tarixinə müvafiq

olaraq 19.2% və 12.1% olmuşdur. Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə kapital adekvatlığı əmsalı 2014-cü ilin sonunda sektor üzrə orta göstəricidən bir qədər aşağı - 17.5% olmuşdur. Digər banklar üzrə isə kapital adekvatlığı bank sektorunun orta göstəricisindən yüksək olmuşdur (30.7%).

Banklarda kapitalın artım strukturu 2014-cü il ərzində əvvəlki illərlə müqayisədə əhəmiyyətli şəkildə dəyişməmişdi. Ənənəvi olaraq kapital artımının əsas mənbəyi səhmdar kapitalı olmuşdur – məcmu kapitalın artımında töhfəsi 22% (2013-cü ildə 25%). Mənfəətin (cari ilin mənfəəti və bölüşdürülməmiş xalis mənfəət) artımında töhfəsi 2013-cü illə müqayisədə 2.1 f.b. azalaraq 4.6% olmuşdur. Qeyd olunanlar kapitalın ümumi keyfiyyətinin yaxşılaşması, habelə bankların dayanıqlığının və risklərə qarşı davamlılığın artırılması istiqamətində AMB-nin söylərini dəstəkləmişdir. Cari ilin I-ci rübündə kapitalın artımı nizamnamə kapitalı və kapitalın digər vəsaitləri hesabına təmin edilmişdir. Bölüşdürülməmiş mənfəətin töhfəsi minimal olmuşdur.

Nəticədə bank sektorunun kapitalının strukturunda yüksək keyfiyyətli I dərəcəli kapitalın payı 2014-cü ilin sonuna 80% təşkil etmiş, 2-ci dərəcəli kapitalın I dərəcəli kapitalla nisbəti isə azalaraq 27% olmuşdur.

Kapitalın formalaşdırılmasında səhmdar kapitalına üstünlük verilməsi qlobal bankçılıqda, nəzarətin təkmillədirilməsi, maliyyə dayanıqlığının artırılması üzrə son dövrlərdə müşahidə edilən tendensiyalara uyğundur.

2012-2014-cü illərdə risklə ölçülmüş aktivlərin artımı kapitalın artımı ilə dəstəklənirdi. Bu dövr ərzində risklə ölçülmüş aktivlərin orta illik artım tempi 20.1%, kapitalın orta illik artım tempi isə daha yüksək 31.2% olmuşdur. Cari ilin I-ci rübündə bu tendensiya dəyişmişdir: rüb ərzində risklə müqayisədə daha sürətlə artmışdır.

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, təzyiqlərin artmasına baxmayaraq Azərbaycan bank sektorunun kapitallaşması həm potensial risklərin abseorbsiyası nöqtəyi nəzərindən həm də beynəlxalq müqayisədə məqbul səviyyədədir.

Azərbaycan Respublikası hökumətin bank sistemi ilə bağlı fəaliyyət strategiyasının

istiqamətləri öz əksini tapmışdır:

- Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təmin edilməsində, regional inkişafın sürətləndirilməsində, sahibkarlıq təşəbbüsünün genişləndirilməsində və bu əsasda yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasında bank sisteminin rolu əhəmiyyətli artırılacaqdır.
- Bank sisteminin maliyyə vasitəçilik funksiyasının səmərəliliyinə nail olunması istiqamətində səylər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu məqsədlə bank sektorunun sərbəst pul vəsaitlərini cəlb etməklə onların kredit və investisiya formasında iqtisadiyyata transformasiyası artırılacaq, bank sistemində sağlam rəqabət mühiti təmin ediləcək, əhali və iqtisadi agentlər, həmçinin regionlar keyfiyyətli və geniş çeşidli bank xidmətləri ilə tam təmin ediləcəkdir.
- Bankların kredit və investisiya imkanları artırılacaq, bank xidmətləri bazarında bərabər hüquqlu rəqabət mühitinin təşkilinə nail olunacaqdır.
- İstehsal stimullaşdırılmasına və investisiyaların inkişafına istiqamətlənən yeni bank məhsullarının inkişafının təşviqinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.
- Ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirməsi, iqtisadi fəaliyyət göstərən şəxslərin və əhalinin elektron ödəniş sistemlərindən daha fəal istifadə olunması, dövriyyədə olan nağd pul kütləsinin nağdsız dövriyyə ilə əvəz edilməsi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.
- Bank sisteminin gələcək inkişafının əsas məqsədlərini bank sisteminin maliyyə vasitəçilik funksiyasının səmərəliliyinin artırılması, əmanətçilərin və bank kreditorlarının maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi, kredit təşkilatlarının çirklə pulların yuyulmasında vasitəçi kimi istifadə edilməsinin qarşısının alınması təşkil edəcəkdir.

Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycanın bank sisteminin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- bank sisteminin kapitallaşdırılması və konsolidasiyası prosesinin davam etdirilməsi;
- korporativ quruculuğun tamamlanması və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;

- əhalinin və regionların bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;
- ödəniş sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi;
- maliyyə alətlərinin genişlənməsi.

Bunlar bütöv bank sisteminə aid olan istiqamətlərdir və əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hökumət tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir. Lakin hər bir bankın da ayrı-ayrılıqda özünün inkişaf prioritetləri olmalı və bu onun strategiyasında öz əksini tapmalıdır. Fikrimizcə, kommersiya banklarının fəaliyyətinin iqtisadi inkişafı ilə uzlaşdırılması üçün prioritetlər aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilməlidir:

- bankın məcmu kapitalının ümumi bank sistemindəki xüsusi çəkisini qoruyub saxlamaq və artırmaq;
- kredit portfelinin diversifikasiyasını iqtisadi inkişafı ilə bağlı milli iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşdırılması;
- iqtisadi subyektlərin passiv vəsaitlərinin cəlb edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyətin intensivləşdirilməsi;
- investisiya fəaliyyətində xarici kapitaldan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- kadr potensialının artırılması;
- likvidliyin yüksəldilməsi və risklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- texnoloji və iqtisadi innovasiyaların tətbiqinin həyata keçirilməsi və s.

Bankların kredit siyasətində beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi təşəbbüskarlıq və ideyavericilik məsələsinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hazırda ölkəmizdə banklar sahibkarların, iqtisadi subyektlərin konkret təkliflərini nəzərdən keçirir və onların faktiki fəaliyyət göstərdikləri istiqamətə kredit xətləri açır. Amma əslində bank özü iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf proseslərini öyrənməli, müştərilərinə istehsal və ya xidmət sahəsinə aid yeni biznes ideyaları verməli və onu kreditləşdirəcəyini bildirməlidir.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işində aparılmış tədqiqatların yekunu olaraq kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyəti, onun səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri ilə bağlı aşağıdakı əsas nəticələrə gəlmişəm:

1. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarı lazımi səviyyədə inkişaf etmədiyi üçün investisiya banklarının yaranması və fəaliyyəti hələ nəzərə çarpacaq səviyyədə deyildir. «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda da kommersiya banklarının fəaliyyət növləri sırasında «qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət» nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu gün yalnız bir neçə bankda bu istiqamətdə fəaliyyət göstərilir ki, bu da bankın portfelində əhəmiyyətli çəkiyə malik deyildir.

2. Bank kreditləri təkcə banklar üçün gəlir mənbəyi deyildir, həm də milli iqtisadiyyat üçün xüsusi rola malikdir. Kreditin rolu onun məhsul istehsalı və satışının fasiləsizliyinə olan təsirində ifadə olunur. Məhz kreditlərin köməyi ilə təsərrüfat subyektlərinin əlavə resurslara olan tələbatı ödənilir və təkrar istehsal proseslərinin ləngiməsinə yol verilmir. O istehsalın genişlənməsində də mühüm rol oynayır. Bank kreditlərinin vasitəsilə təkrar istehsal üçün kapital mənbələrinin formalaşması sürətlənir və ondar əsas fondların artırılması mənbəyi kimi də çıxış edir.

3. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının əksərində risklərin idarə edilməsi prosesi lazımi səviyyədə təşkil olunmamışdır. Bu sahədəki kadr potensialı da qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Banklar yalnız MB-nin tövsiyələri, normativ aktları ilə kifayətlənirlər. Baxmayaraq ki, hər bir bank ayrılıqda, müstəqil şəkildə bazarın tədqiqatını aparmalı, risklərin idarə edilməsinin özünəməxsus prosedurlarını müəyyənləşdirməlidir. Fikrimizcə, bu problemin həllində elmi tədqiqat əsərləri xüsusi rol oynaya bilər. Bu baxımdan bankların elmi-tədqiqatçılarla, elmi tədqiqat müəssisələri ilə əməkdaşlığı, birgə tədqiqat işlərinin aparılması zəruri olardı.

4. Maliyyə bazarındakı fəaliyyətlə əlaqədar olaraq yaranan risklərin düzgün

qiymətləndirilməsi, onların idarə edilməsinin optimal mexanizminin seçilməsi kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldə bilər.

5. Kommersiya banklarının inkişaf xüsusiyyətlərinin və onların investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- milli iqtisadiyyatdakı inkişaf prosesləri öz təsirini bankların investisiya fəaliyyətində də göstərir;
- kommersiya banklarının inkişafı həm ekstensiv, həm də intensiv xarakter daşıyır;
- xarici iqtisadi əlaqələr, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq bankların investisiya fəaliyyətinə yeni keyfiyyət çaları verir;
- strateji dövlət layihələrinə yalnız bir neçə bankın xidmət etməsi onları bank bazarında lider mövqeyinə çıxarır;
- kommersiya banklarının investisiya siyasətində prioritet istiqaməti kreditlərin verilməsi təşkil edir;
- bir neçə bank istisna olmaqla Azərbaycanın kommersiya banklarının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışı qənaətbəxş deyildir;
- bankların qiymətli kağızlarla əməliyyatları hədsiz dərəcədə zəifdir;
- kommersiya banklarının depozitləri ilə kreditlərinin artım tempi adekvatdır və s.

6. Gələcəkdə birbaşa bank fəaliyyətinə aidiyyətli olan qanunların, yaxud ayrı-ayrı qanunların müddəalarının ümumiləşdirilərək mükəmməl bir bank məcəlləsinin yaradılması zəruri olardı. Çünki bank fəaliyyətinin milli iqtisadiyyatdakı strateji əhəmiyyəti günü-gündən artır, həm də müasir bank fəaliyyəti növləri meydana çıxır. Bu baxımdan bank qanunvericiliyinin daim təkmilləşdirilməsi, bu sahə ilə bağlı qanunların hazırlanması zamanı dərin elmi tədqiqatların aparılması da vacib və zəruridir.

7. Bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların hazırlanması və onların təkmilləşdirilməsi zamanı aşağıdakı məsələlər nəzərə alınmalıdır:

- milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri;

- neft sektorundakı inkişaf ilə əlaqədar olaraq ölkəyə iri həcmdə valyuta vəsaitlərinin gəlişi;

- korporativ quruculuğun tamamlanması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;

- ölkədə ödəniş sisteminin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi;

xidmət sektorunda liberallaşdırılma perspektivləri (DTT-yə qəbul olmaqla GATSa qoşulmaq);

- dünya maliyyə bazarında baş verən tendensiyalar;

- milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası;

- ölkənin bank sektorunda qazanılmış təcrübə və s.

8. Bank sistemində müşahidə edilən təmər küzləşmə, məcmu kapitalın artması proses müsbət haldır və bankların iqtisadiyyatın genişlənməsinə, iqtisadi inkişafa uyğunlaşmasının bir istiqamətidir. Lakin bu proses MB-nin inzibati təsirləri ilə yox, bankların qarşıya qoyduqları məqsəd kimi kerçəkləşməlidir. Bununla yanaşı bu təmər küzləşmə prosesinin daha da dərinləşərək gələcəkdə Azərbaycanın bank bazarında inhisarçılığa, bazarm az sayda banklar arasında bölgüsünə gətirib çıxarmamalıdır.

9. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı regionların da inkişafında təzahür olunur.

Regionlarda bir sıra dövlət proqramlarının icrası isə bu inkişafa öz töhfəsini verərək onu daha da gücləndirmişdir. Kommersiya banklarının bu potensialdan istifadə etməsi üçün fdiyal şəbəkələrinin genişləndirmələri zəruridir. Hətta hazırda bu amil kommersiya bankları arasında rəqabətin başlıca şərtinə çevrilib. Nəzərə alsaq ki, hökumət neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunu, o cümlədən kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək strategiyasının icrasına başlayıb, onda regional bankçılıq üçün geniş imkanların açıldığını, regionlarda bank xidmətlərinə tələbatın artdığını demək olar.

10. Bankların kredit siyasətində beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi təşəbbüskarlıq və ideyavericilik məsələsinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hazırda ölkəmizdə banklar sahibkarların, iqtisadi subyektlərin konkret təkliflərini nəzərdən keçirir və onların faktiki fəaliyyət göstərdikləri istiqamətə kredit xətləri açirlar.

Amma əslində bank özü iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf proseslərini öyrənməli, müştərilərinə istehsal və ya xidmət sahəsinə aid yeni biznes ideyaları verməli və onu kreditləşdirəcəyini bildirməlidir. Yalnız belə olan halda kommərsiya bankı kredit bazarında mövqeyini gücləndirə, payını artırır və rəqiblərlə rəqabətdə üstünlük qazana bilər.

11. Kommərsiya banklarının öz investisiya fəaliyyətlərini iqtisadi inkişaf proseslərinə uyğunlaşdırmaları üçün aşağıdakı istiqamətlərə diqqət yetirmələri zəruri və vacibdir:

- milli iqtisadiyyatın strukturunda sahələrin balanslarının dəyişməsini daim diqqətdə saxlamaq və bu sahələrin kredit potensiallarının dinamikasını öyrənmək;
- kredit portfelinin diversifikasiyası üzrə prioritet sahələrin hökumətin iqtisadi siyasətində nəzərdə tutulmuş prioritetlərlə uyğunlaşdırılması;
- marketinq tədqiqatlarından səmərəli istifadə edilməsi;
- vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə bağlı müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və s.

12. Kommərsiya banklarının əksərinin korporativ idarəetməsində problemlər mövcuddur. Və heç şübhəsiz ki, bu problemlər investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində öz mənfi təsirlərini göstərməkdədir.

13. Kommərsiya banklarında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, onun investisiya fəaliyyətinin inkişaf mənbələrindən birinə çevrilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruri olardı:

- korporativ idarəetmə üzrə tanınmış xarici bankların təcrübələrinin öyrənilməsi və onun tətbiqi imkanlarının araşdırılması;
- İdarə Heyətində üzvlərinin və korporativ idarəetmənin yuxarı pillələrində iştirak edən şəxslərin treyninqlərdə, seminarlarda mütəmadi iştirakının təmini;
- yalnız MB-nin tövsiyyə və tələbləri ilə kifayətlənməyərək, beynəlxalq təcrübədə mövcud olan metodologiyalardan da istifadəyə çalışmaq;
- İnformasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə və innovasiya proseslərinin tətbiqinə stimül vermək və s.

14. Kommersiya bankları kapitalın artırılmasında daxili bazara səhm buraxmaqda maraqlı deyillər və daha çox xarici maliyyə qurumlarının vəsaitlərini cəlb etməyə çalışırlar və s.

15. Lakin investisiya banklarının yaradılması və fəaliyyəti sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycanda da istifadə oluna biləcək forma və metodları qeyd etmək imkanı verir. Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, kredit institutlarının investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın strateji məsələlərinin həlli dövlətin təsirli iştirakını tələb edir. Bu iştirakın dərəcəsi bir çox mənada bazar mexanizmlərinin, formalaşma dərəcəsi ilə, forma və metodları isə — konkret iqtisadi situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Ümumi milli maraqlara nail olmaq üçün dövlət, bank, qeyri-maliyyə müəssisələrinin sıx qarşılıqlı təsirlərinin səmərəliliyi iqtisadi böhrandan çıxış mərhələlərində xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Sənaye şirkətlərinin edəcəyi investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün məsləhət xidmətləri də təklif edə bilərlər. Bu vəziyyət şirkətlərin uzun müddətli investisiya layihələrini daha az xərclə borçlanaraq reallaşmasına yardımçı olub bilər. Kommersiya banklarının yüksək faizlə kredit vermə imkanlarını azalda bilər. Bu son nəticədə, ölkənin real sektorunun inkişafına və şirkətlərin maliyyə tablolarının şəffaflığına və vətəndaşlara açıq olmasına gətirib çıxara, birjannın inkişafına təkan verə bilər. İnsanların şirkətlərin ixrac etdiyi qiymətli kağızları almağa sövq edə bilər. Investisiya bankları bu mövzuda şirkətlər və vətəndaşlar arasında vasitəçi olaraq hər iki tərəfin riskini daşımaqla onlarda güvən ünsürünü yaradabilir.

Bank müştərilərinin reytinginin formalaşması üçün meyarlar sisteminə – maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, istehsal fəaliyyətinin miqyası və rəhbərin ictimai vəziyyətinin qiymətləndirilməsi daxil edilir. Bu zaman xüsusi olaraq müştərilərin informasiya şəffaflığına daha çox diqqət yetirilməlidir. Təcrübə göstərir ki, müştərilər ciddi maliyyə çətinlikləri hiss edən kimi özləri haqqında informasiyanı bağlayırlar. Açıq bazar əməliyyatlarının pul-kredit siyasətinin başlıca alətinə çevrilməsi strategiyasının reallaşdırılması çərçivəsində işlər davam etdirilmişdir. Bank sistemində qısamüddətli likvidliyin tənzimlənməsinin ən çevik alətlərindən olan

REPO, əks-REPO, birbaşa alqı-satqı əməliyyatlarının genişlənməsi müşahidə olunmuşdur. Ötən il həm manat hesabları, həm də valyuta hesabları üzrə məcburi ehtiyat normaları bank sisteminin likvidliyinə adekvat səviyyədə saxlanılmışdır. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, məcburi ehtiyat normaları ilə müxbir hesablar birləşdirilmiş və bu tədbir bankların likvidliyini daha da yaxşılaşdırmaqla onların klirinq əməliyyatlarının həcminə müsbət təsir göstərmişdir. Bundan əlavə kommersiya banklarının öz resursları çərçivəsində manevr imkanlarını artırırırlar.

Son dövrlər Azərbaycanda bir tərəfdən bank sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində sistemli tədbirlərin görülməsi, gələcəkdə bu işlərin daha da sürətləndirilməsi planları, digər tərəfdən ölkəyə böyük həcmdə neft gəlirlərinin daxil olması, kredit və depozit əməliyyatlarının artacağı ehtimalını şərtləndirir. Belə ki, neft gəlirlərinin daxil olması, maliyyə resurslarının artacağından xəbər verir. Bu o deməkdir ki, bankların əmanət və depozitlər hesabına resurs bazasının güclənməsi nəticə etibarilə kredit qoyuluşlarının da həcmnin artması üçün əlverişli şərait yaradır. Bank fəaliyyətində mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara tam keçidi başa çatdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Artıq 2000-ci ilin aprel ayından başlayaraq kommersiya bankları üçün yeni hesablar planı əsasında Mərkəzi Banka hesabatlarını təqdim edirlər.

Monetar idarəetmənin institusional bazasının gücləndirilməsi tədbirlərindən biri kimi mükəmməl informasiya bankının yaradılması məqsədilə avtomatlaşdırılmış bank statistika hesabat sisteminin tətbiq olunmasıdır. Yaxın perspektivdə beynəlxalq maliyyə böhranından sonrakı dövr üçün bank fəaliyyəti inkişafının strateji proqramının işlənilib hazırlanmasına nail olunmalıdır. Şübhəsiz ki, qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və insan resurslarının inkişaf etdirilməsi strateji proqramda öz əksini tapmalıdır. Maliyyə sektoru elektron kommersiyasında lider rolunu saxlamaqla da, dünya iqtisadiyyatının gələcək qloballaşması və liberallaşmasında katalizator rolunu oynamaqda davam edir. İnternetin köməyi ilə kredit risklərinin idarə olunmasında məsrəflərin xeyli azalması və səmərəliliyin

artırılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışına əlverişli zəmin yarada bilər.

Yaxın gələcəkdə təsərrüfat subyektlərinin və bankların investisiya aktivliyini artırmaq məqsədilə, bankların donor funksiyası getdikcə artırılmalıdır.

Xülasə olaraq bankların fəaliyyətinin, habelə bank sektorunun inkişafı və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi təklif olunur:

Bank sisteminin institusional inkişafı istiqamətində:

- fiziki şəxsləri, orta və kiçik sahibkarlıq subyektlərini kreditləşdirəcək mikrokreditləşdirmə müəssisələrinin inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılması;
- regional maliyyə müəssisələrinin yaradılmasının təşviqi vasitəsilə, regionlarda bank filialları şəbəkəsinin və bank xidmətlərinin genişləndirilməsi;
- bank olmayan kredit təşkilatları şəbəkəsinin genişləndirilməsi.

Dövlət banklarının restrukturizasiyası və özəlləşdirilməsi istiqamətində:

- Beynəlxalq Bankın kapitalında dövlətin payının azaldılması və özəlləşdirilməsi, eyni zamanda, bankın səhmdarlarının, həmçinin gələcək səhmdarların münasibətlərinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi.

Özəl bankların inkişaf etdirilməsi istiqamətində:

- özəl bankların tələb olunan minimum məcmu kapitalının tədricən artırılması;
- xarici bank kapitalı iştirakının liberallaşdırılması ilə paralel, onların resurslarının real sektora yönəldilməsi üçün müəyyən şərtlərin qoyulması.

Mərkəzi Bankın tənzimləyici potensialının artırılması istiqamətində:

- bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın təmin olunmasının davam etdirilməsi,
- Mərkəzi Bankın prudensial normativlərinin iqtisadi inkişafa müvafiq olaraq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması,
- respublika üçün inkişafı prioritet hesab edilən sahələrin inkişafı üçün ixtisaslaşdırılmış bankların yaradılmasına lazımi dəstəyin verilməsi.

Bank infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində:

- Bank fəaliyyətinə dair qanunvericilik aktlarının digər normativ hüquqi aktlarla uyğunlaşdırılması;
- bankdaxili nəzarət və daxili auditin təkmilləşdirilməsi;
- bankdaxili ödəniş sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafı;
- beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının tam tətbiq edilməsi;
- banklarda insan resurslarının idarə edilməsi sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
- nağdsız hesablaşmaların stimullaşdırılması;
- banklarda korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və risklərin tənzimlənməsi sistemlərinin yaradılması;
- girovların mərkəzləşdirilmiş sadələşdirilmiş reyestrinin yaradılması.

Fikrimizcə həm monetar, həm də fiskal ekspansiya hesabına yaranacaq makroiqtisadi səmərədən maksimum istifadə olunması və bu səmərənin daxili investisiyaların, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsi xüsusi aktualıq kəsb etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
2. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
3. Məmmədov Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. Bakı 2013.
4. Bağırov D.A. Maliyyə. Dərs vəsaiti.- 2011.
5. R.Əsgərova. Pul, kredit və banklar. Dərslik. Bakı 2007.
6. R.Əsgərova. Pul, kredit və banklar. Dərslik. Bakı 2009.
7. Ş.Ə.Abdullayev, R.Əsgərova. Bank işi. Dərslik 2009.
8. Ş.Ə.Abdullayev, N.N. Xudiyev. Kommersiya Banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortalanması. Bakı 2000.
9. Ş.Ə.Abdullayev. Kommersiya Banklarının əməliyyatları. Dərslik. Bakı 2004.
10. Ş.Ə.Abdullayev. Azərbaycanda Bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması. Monoqrafiya. Bakı 2001.
11. Ş.Ə.Abdullayev. Bankların resursları və onların idarə olunması sistemləri. Dərs vəsaiti. Bakı 2008.
12. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
13. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
14. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)

15. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə).
16. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il
17. Azərbaycan Respublikasının (AR) Mülki Məcəlləsi. Bakı 2000.
18. Banklarda kreditlərin verilməsinin daxili Prosedurları və uçotu haqqında qaydalar.
19. M.M. Bağirov. Bank və bank əməliyyatları (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı 2003.
20. M.Əliyev. Bankların inkişaf istiqamətləri
21. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı 2007.
22. Kaşiyeva F.Ş. Pul, kredit və banklar. Bakı 2011.
23. Z.Məmmədov, Ə.Abbasov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. Bank işi və elektron bankşılıq. Bakı 2003.
24. Məmmədov S.M. Bank işi. Bankirin stolüstü kitabı. Bakı 1997.
25. Aslanov A.M. Maliyyə və bank statistikasını. Bakı 2002.
26. N.Novruzov, X.Hüseynov. Maliyyə. Dərslik. Bakı 2007.
27. Qısa izahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Bakı 2005.
28. “Azərbaycan” qəzeti. 27 iyul 2002-ci il.
29. www.economy.gov.az – İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin saytı.
30. www.maliyye.gov.az – Maliyyə Nazirliyinin saytı.
31. www.stateproperty.gov.az – Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət

Komitəsinin saytı.

32. S.Z. İsayev “İnvestisaya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” Dərs vəsaiti. Bakı. 2010.
33. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
34. Kərimov A. İbrahimov Z. Bank marketinqi və menedcmenti. Bakı, 1996.
- Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
35. Dövlət maliyyəsi normativ - hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180.
36. Mehdiyev G. Ə. “Mərkəzi bank və onun əməliyyatları” magistr dissertasiyası. UNEC 2015.
37. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
38. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
39. Актуальные проблемы банковской системы в 2012 году // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.3-10.
40. Алехин Б.И. Банки на рынке ценных бумаг // ЭКО. - 2002. - N 3. - С.28-31.
41. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.68-69.
42. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2012. - N 10. - С.73-74.
43. Антропов Д.Л. Интегрированный риск-менеджмент в системе управления банком // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.33-37.
44. Аристов Д.В. Ликвидность банков: скрытая угроза / Д.В.Аристов, К.О.Гузov // Деньги и кредит. - 2001. - N 7. - С.49-52.
45. Бабак В.Ф. Финансирование и кредитование инвестиций коммерческими банками / В.Ф.Бабак, А.А.Новгородцов // ЭКО. - 2010. - N 4. - С.42-50.

46. 46. Деньги. Кредит. Банки: учебник / Ю. В. Базулин и др.; под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова .— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2014.
47. Иванова, Светлана Петровна. Деньги, кредит, банки: учебное пособие / С. П. Иванова.— М.: Дашков и К, 2014.